

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ТАРАСЕВИЧ ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК 342.7:572.5(477+100) (043.5)

**РЕАЛІЗАЦІЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

Спеціальність 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

КИЇВ – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету Міністерства освіти і науки України.

Опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Дробуш Ірина Вікторівна,
Національний університет «Острозька академія»,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, доцент,
Стрельцова Ольга Вікторівна,
Національний авіаційний університет,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства;

доктор юридичних наук, професор,
Янчук Артем Олександрович,
Апарат Верховної Ради України,
заступник Керівника,
заслужений юрист України.

Захист дисертації відбудеться «13» червня 2024 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.062.21 у Національному авіаційному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: 03058, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1, ауд. 334.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного авіаційного університету за адресою: 03058, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1, та на сайті Національного авіаційного університету: <https://er.nau.edu.ua/>

Реферат розіслано «13» травня 2024 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
к.ю.н., доцент

Аліна ЗАМУЛА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах глобалізації й технологічного розвитку змінюються усі сфери життя (політична, економічна, соціальна, правова). Сучасні права людини, незважаючи на наявність безлічі законодавчих актів міжнародного й національного рівня, постійно трансформуються і формують нові напрями наукових досліджень у цій сфері. Розвиток біомедицини, трансплантації, репродуктивних технологій, поява можливостей зміни геному дозволяють проводити найрізноманітніші маніпуляції з людським тілом. Звичайно, ці новації допомагають покращити якість і тривалість життя, людина може реалізовувати права на розпорядження своїм тілом на вищому рівні. Водночас зростають ризики й загрози, пов'язані з їх дотриманням і захистом.

За класичною теорією, виділяють дві основні групи прав людини: права природні і набуті. Ці групи прав визнаються і гарантуються кожному індивідові всією світовою спільнотою. Водночас вони не можуть бути вичерпними. Так, нова промислова революція сприяла прогресивному розвитку у сфері медицини, генної інженерії та біомедицини, що стало підставою для становлення нового виду прав людини. Адже за останні десятиліття право стає дедалі більш антропологізованим. Тому сьогодні можемо говорити про розширення сприйняття свобод та обсягів прав кожної людини. Зміни торкнулися передусім соматичних (особистісних) прав людини, передбачених Конституцією України і міжнародними договорами для розпорядження людиною своїм тілом. Сьогодні обсяг і зміст таких прав під впливом різних світоглядів одержали новий виток розвитку в біомедичній сфері, генетиці, трансплантології та інших науках, які проводять дослідження, так чи інакше пов'язані з людським організмом.

Соматичні права є однією з наймолодших груп прав людини (їх ще називають «права людини четвертого покоління») і сприймаються найбільш неоднозначно, тому викликають безперервні наукові суперечки. Необхідність виокремлення цієї категорії прав зумовлена дедалі ширшим переліком прав, якими держава наділяє суб'єктів або які впливають з природи природних прав людини, які врегульовані на рівні Основного закону. У будь-якому разі цей процес посилюється науково-технічною революцією, чиї досягнення в біотехнологіях і генній інженерії поставили людство перед багатьма етичними викликами, зобов'язавши знайти правові відповіді в законодавстві України (можливість сурогатного материнства, можливість евтаназії, можливість стати донором тіла або його частин за життя або після смерті, можливість заповідати своє тіло після смерті для наукових досліджень тощо). Усе це, а також інші перспективи, що відкриваються з розвитком біотехнологій, зумовлюють потребу в нових правових нормах, де вони будуть закріплені або як права, або як обов'язки, або як заборони. Ігнорування суспільних відносин, що виникли на їх основі, – неприпустиме, оскільки вони заторкують базові цінності: життя, здоров'я, свободу людини.

Окрім того, складність вивчення й дослідження соматичних прав зумовлена й іншими чинниками, серед яких: тісний взаємозв'язок біомедицини і права, труднощі розмежування з морально-етичними поняттями і нормами, відсутність

належного нормативно-правового регулювання. З огляду на це, назріла потреба в єдиній класифікації соматичних прав, законодавчому врегулюванні найбільш значущих з них (наприклад, право на еутаназію, право на сурогатне материнство) та узгодженні низки нормативно-правових актів, що закріплюють правовідносини у цій сфері (наприклад, посмертного донорства). Тож актуальним питанням є дослідження конституційно-правових засад соматичних прав людини в контексті їх реалізації, розгляду яких і присвячено цю дисертаційну роботу.

Дисертація акумулювала науковий матеріал, який послугував її дослідницькою основою і дав можливість зберегти наступність у розвитку юридичної науки. Теоретичну основу дисертації становлять праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі теорії держави і права, конституційного і міжнародного права. У вітчизняній науці юридична регламентація соматичних прав людини лише зрідка була самостійною темою дослідження. Як виняток можна згадати статтю С. Стеценка «Біоюриспруденція як новий напрям правових наукових досліджень», у якій він заявив про існування науки біоюриспруденції, започаткованої науковцем польського походження Р. Токарчиком та німецьким ученим Карелом Васаком¹. Гострота проблеми впливу нових технологій на права людини зумовила її широке обговорення у правовій літературі. У цій сфері надважливими дослідженнями є наукові доробки Я. Триньової, Ю. Турянського, В. Завальнюка, Б. Островської.

Проблемам людського тіла, його життя, смерті або реконструкції в юридичному аспекті присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Останніми роками з'явилося чимало наукових публікацій, монографій, дисертаційних досліджень, журнальних статей, присвячених аналізу етичних і правових аспектів проблеми застосування нових біомедичних технологій. У цій царині варті уваги праці таких зарубіжних науковців, як: G. Sartor, E. Scotford, Дж. Сартор, К. Yeung J. Coccoli, Kshitij Kumar Singh, Б. М. Кнопперс, К. Шваб, Е. Ж. Судо, Дж. Ді Бернардо, Рамон Л. Лукас, Е. Згречча, А. Bainham, S. Sclater, M. Richards, R. Cohen-Almagor, D. Wertz, J. Fletcher, I. Kluwer та ін. Вони розглядають соматичні права як сукупність прав, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно й відповідально ухвалювати юридично значущі рішення щодо власного тіла за допомогою досягнень біології, генетики, медицини, техніки і права, а також крізь призму володіння, користування і розпорядження людиною своїм тілом і (або) життям завдяки сучасним технологіям як автономною біосоціальною субстанцією.

Вітчизняні наукові джерела з цих питань можна поділити на такі групи:

–дослідження прав, пов'язаних з людиною і її захистом (М. Баймуратов, О. Батанов, Ю. Барабаш, О. Бунчук, Д. Белов, Ю. Бисага, А. Колодій, Н. Мяловицька, О. Марцеляк, Н. Оніщенко, М. Орзіх, Н. Пархоменко,

¹ Ідеться про праці: Tokarczyk R. A. Biojurisprudencja: podstawy prawa dla XXI wieku. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2008. 109 s.; Vasak K. Human Rights: A Thirty-Year Struggle: The Sustained Efforts To Give Force of Law To The Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*. 1977. № 30 (11). P. 29–32.

В. Погорілко, Т. Подорожна, М. Савчин, В. Серьогін, О. Скрипнюк, Л. Тацій, Ю. Тодика, О. Тюріна, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, О. Янчук та ін.);

– дослідження, присвячені етичній проблематиці застосування біомедичних технологій, евтаназії, трансплантації людських органів, переривання вагітності, зміни біологічної статі, а також світоглядним аспектам охорони здоров'я громадян (О. Барабаш, Б. Островська, А. Дудко, М. Менджул, С. Стеценко, І. Сенюта, Р. Гревцова, Т. Попович, П. Тищенко, Ю. Турянський, Р. Стефанчук, Г. Терешкевич, Я. Триньова, О. Кашинцева, О. Харитонова, Д. Чорненька, Д. Яцків та ін.);

– праці з проблем правового регулювання сфери охорони здоров'я, кваліфікації злочинів проти особистості в контексті застосування нових медичних технологій (Ю. Паніна, В. Пашков, О. Кваша, Д. Дудоров та ін.);

– роботи, присвячені проблемам торгівлі людьми та демографічної кризи, в межах яких вивчаються проблеми охорони здоров'я і прав людини у цій сфері (І. Серкевич, І. Євхутич та ін.).

А втім, хоч проблеми співвідношення права і біомедичної етики давно стали предметом вивчення юристів, комплексного теоретико-правового дослідження цієї проблеми ще не проводилося. Тож важливо дослідити регулятивний потенціал наявної системи прав людини та можливі правові форми і напрями її трансформації в сучасному суспільстві. При цьому в основі такого потенціалу мають лежати конституційні принципи права як основоположні засади регулювання прав людини. Усе це сукупно визначило необхідність проведення дисертаційного дослідження з огляду на доктринальну значущість і недосконалість нормативно-правового регулювання соматичних прав людини.

Під час підготовки дисертаційного дослідження авторка використовувала документи Європейського суду з прав людини, офіційну інформацію Конституційного Суду України, Верховного Суду, аналітичні документи та наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження узгоджується із Стратегією забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, визначеними Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, Стратегією інформаційної безпеки від 28 грудня 2021 року, схваленої Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021, Плану наукових досліджень Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського в межах науково-дослідної теми кафедри публічно-правових дисциплін «Розвиток законодавства України в публічній сфері в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0121U113446) (авторка дослідила особливості соматичних прав людини та запропонувала шляхи удосконалення відповідних відносин) і в межах науково-дослідної теми «Міжнародні стандарти міжнародних організацій та їх імплементація державами-членами» (номер державної реєстрації 69-2021/150106) факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету (здобувачка теоретично обґрунтувала

проблеми імплементації міжнародних та європейських стандартів захисту соматичних прав в Україні в контексті євроінтеграції).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі системного аналізу наукових і нормативних джерел та матеріалів судової практики обґрунтувати концептуальну модель правового регулювання соматичних прав, а також практики їх реалізації в умовах розвитку сучасних біотехнологій в Україні та зарубіжних країнах.

Для реалізації мети дослідження потрібно було вирішити такі *завдання*:

- виокремити основні парадигми концептуального теоретико-правового аналізу біоетики, прав людини, соматичних прав;
- охарактеризувати стан наукової розробки проблеми соматичних прав людини;
- розкрити конституційно-правове регулювання права на життя і зародження соматичних прав людини;
- дати юридичну оцінку основних порушень прав людини у використанні сучасних біомедичних технологій, трансплантології та генної інженерії;
- визначити поняття, види й навести класифікацію соматичних прав людини;
- висвітлити спеціальне закріплення соматичних прав людини на конституційному рівні;
- визначити принципи реалізації соматичних прав людини;
- окреслити реалізацію соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах;
- визначити право людини на сурогатне материнство;
- дослідити клонування людини та право на реалізацію репродуктивної функції;
- охарактеризувати конституційно-правовий статус плоду *in utero*;
- дослідити аборти в процесі реалізації соматичних прав людини та застосування репродуктивних технологій;
- дослідити реалізацію права людини на зміну статі, на статеву свободу, на розпорядження своїми органами і тканинами;
- визначити генетичну інформацію як ознаку дискримінації в конституційному праві;
- окреслити зміст правового регулювання біометричної ідентифікації особи;
- визначити право людини на розпорядження своїм життям (визначення смерті людини, евтаназія).

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері реалізації соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах.

Предмет дослідження – соматичні права людини, їх класифікація та принципи реалізації в Україні і зарубіжних країнах.

Методи дослідження. У дисертації ми спиралися на досягнення вітчизняної юридичної науки у сфері вивчення проблем нормативно-правового регулювання

медичної сфери, прагнучи зберегти наступність з дослідженнями, що проводилися раніше. Велику роль при цьому відігравала сформована *методологія*. Методологічну основу дисертації становлять загальні і приватні наукові методи пізнання. З урахуванням особливостей предмета успішне виконання завдань дослідження потребує використання низки спеціальних юридичних методів, серед яких насамперед варто виділити історико-правовий, порівняльно-правовий та структурно-юридичний. Перший дає змогу зрозуміти конкретні етапи розвитку соматичних прав людини, визначити їхні відповідні тенденції на основі аналізу нормативно-правових джерел (підрозділи 1.1, 1.2, 1.4). У межах порівняльно-правового методу варто вказати можливість зіставлення конституційно-правових особливостей закріплення соматичних прав у конституціях зарубіжних країн (підрозділи 1.4–1.6). За допомогою порівняльно-правового і формально-юридичного методу встановлено межі реалізації гідності людини крізь призму реалізації соматичних прав (підрозділи 3.1–3.4). Для дослідження основних видів соматичних прав людини використовувався структурно-юридичний метод (розділи 1–4).

Серед основних методів прогнозування перспектив закріплення основних соматичних прав на рівні Основного закону: логічність – відповідність прогнозів законам формальної й діалектичної логіки; істинність – підтвердження прогнозів конкретними практичними результатами; точність – визначення тимчасових і просторових інтервалів прогнозованих явищ; реалізованість – можливість закріплення основних соматичних прав у чинному законодавстві (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Дисертаційна робота вирізняється міждисциплінарним підходом з огляду на новий ступінь розвитку біоюриспруденції. Це посилює актуальність комплексного наукового дослідження концепції соматичних прав людини, можливостей їх захисту на рівні Основного закону, що зумовлюється не лише необхідністю сприяти розширенню вітчизняного доробку у сфері прав людини, а й потребою в науково обґрунтованих висновках. Відтак у дослідженні здійснено спробу комплексно осмислити на дисертаційному рівні з *позицій конституційного права і теорії права* проблеми реалізації й захисту соматичних прав людини. У концептуально-методологічній та практично значущій площині *врахування міждисциплінарних зв'язків дало змогу комплексно охарактеризувати соматичні права людини та вітчизняні підходи до проблем їх реалізації і захисту* в сучасних умовах розвитку юридичної науки і практики.

Нормативну й емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, закони України, міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, а також новітня медична практика у сфері сучасних біотехнологій; офіційні статистичні дані щодо реалізації соматичних прав людини; довідкові видання; матеріали засобів масової інформації; практика ЄСПЛ.

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає в тому, що робота є першим в Україні правовим дослідженням, у якому проаналізовано правову природу соматичних прав людини, їхніх конституційно-правових засад реалізації в Україні та зарубіжних країнах. Результати дослідження

конкретизовано в науково-теоретичних положеннях та узагальненнях, сформульовано низку рекомендацій і висновків, зокрема:

уперше:

– сформульовано авторське визначення соматичних прав людини – це сукупність прав людини, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, а також відповідально ухвалювати юридично значущі рішення щодо власності на нього;

– обґрунтовано авторську класифікацію соматичних прав з огляду на комплексне дослідження наукових поглядів вітчизняних і зарубіжних учених у цій галузі, а саме: право на генетичні модифікації (зміна генного коду, клонування); репродуктивні права людини (право на штучне запліднення, екстракорпоральне запліднення, сурогатне материнство та аборт у встановлених лікарями випадках тощо); право на трансплантацію органів, тканин, клітин; сексуальні права (право на зміну статі); право на вибір форми відходу з життя (евтаназія); право на статеву свободу (право на проституцію); право на участь у біомедичних дослідженнях; право на генетичну діагностику з можливою подальшою реалізацією інших особистісних прав (Додаток Б);

– виокремлено дві основні моделі закріплення конституційних соматичних прав. Перша передбачає безпосередньо наявність таких прав у тексті Конституції. А за другою моделлю соматичні права прямо не закріплені в Конституції. Щоправда, ці відносини регулюються чинним законодавством, через закріплення соматичних прав в інших джерелах національного права, а також в актах офіційного тлумачення Конституції;

– з'ясовано, що поява конституційних засад і норм, які регулюють межі впровадження досягнень науково-технічного прогресу в біотехнологіях, як тенденція зумовила висування *нового напрямку наукових досліджень – біоконституціоналізму*. Розвиток національного і міжнародного права, що регулює сферу застосування геномних, репродуктивних та інших біологічних технологій, здійснюється через закріплення соматичних прав людини і принципів права на конституційному рівні;

– визначено, що законодавче регулювання права на охорону здоров'я полягає у формуванні моделі конституційної норми про охорону здоров'я, а саме: «кожен має право на охорону здоров'я, включно з правом на доступну і якісну медичну допомогу». При цьому запропоновано конституціоналізувати і право на біоетичне благополуччя та гарантії поваги й охорони гідності пацієнта. Зокрема: *«1. Кожен має право на біоетичне благополуччя. 2. Гарантії досягнення біоетичного благополуччя та його стандарти встановлюються законом. 3. Українська держава забезпечує пріоритетне досягнення біоетичного благополуччя у сфері охорони здоров'я, біоправа і біомедицини»*;

– наголошено на правомірності впливу геномних досліджень на конституційний статус особистості, а саме: біомедицина і сучасна генетика зумовлюють потребу розглядати проблему захисту конституційної правосуб'єктності людини і громадянина. *Включеність конституційної правосуб'єктності особистості до сфери біоправа, біомедицини, у*

майбутньому – до царини нейроправа є важливою складовою частиною розвитку сучасного біоконституціоналізму. У центрі біоконституціоналізму має бути людська гідність, яка потребує правового регулювання і як гідність пацієнта в умовах формування біоправа. Відтак, необхідна юридична розробка гарантій взаємодії гідності людини та прав пацієнта в різних сферах біоправа;

- з'ясовано, що визнання й реалізація прав, які заторкують і породжують інші правовідносини, вимагають нормативно-правового регулювання, наприклад: шлюб між індивідами однієї статі, зміна генетичної інформації, зокрема можливість замовити бажані риси майбутньої дитини, правовий статус ембріона, вирішення багатьох питань медичного характеру через терапевтичне клонування, трансплантацію тощо;

- показано, що нормативно-правове регулювання соматичних прав людини обумовлене сукупністю проблем і протиріч, які виникають у зв'язку із застосуванням сучасних медичних технологій (генної інженерії, клонування, евтаназії тощо). Сучасне право як нормативна система обмежене у своїх можливостях вирішувати проблеми регулювання відносин, пов'язаних із захистом права на життя і здоров'я, на свободу й особисту недоторканність у процесі правового регулювання абортів, трансплантації людських органів і тканин, втручання в геном людини. У разі правових прогалин концепції і норми біоетики можуть виступати як регулятивні засоби, допомагаючи запобігти конфліктам і соціокультурним відмінностям у розумінні сутності права людини на життя і здоров'я в різних національних правових системах;

- здійснене дослідження, що ґрунтується на науковій аргументації, дозволило вивести *формулу*, а саме: у сучасній юридичній антропології біомедичні інновації інтерпретуються в контексті етики суспільства споживання, де сенс людського життя редукується до отримання матеріальних благ. Тож суперечності між сьогочасним світоглядом та класичним розумінням прав людини варто розглядати як одну з найважливіших проблем нормативного регулювання медичних інновацій;

удосконалено:

- понятійно-термінологічний апарат сучасної юридичної науки в частині визначення понять «соматичні права», «права четвертого покоління», «евтаназія», «клонування», «сурогатне материнство», «трансплантація» тощо;

- положення щодо характеристики соматичних прав людини як прав четвертого покоління;

- положення щодо механізму захисту соматичних прав людини на рівні Основного закону на прикладі Конституції Франції, в якій вперше закріплено право на аборт;

- положення щодо важливості принципу рівності всіх перед законом з огляду на реалізацію права людини на зміну статі та сексуальні права;

- зміст права людини на розпорядження своїм життям (визначення смерті людини, евтаназія);

- зміст права людини на сурогатне материнство;

- поняття «нейроправо» як міждисциплінарної галузі дослідження, яка регулює нейротехнології, нейроправа і когнітивні здібності; також є галуззю прикладної нейробиології, щоб полегшити шлях розуміння людської поведінки для її більш точного юридичного регулювання;

- характеристику чинного законодавства України та зарубіжних держав у частині реалізації права на трансплантацію органів і тканин людського організму;

- практичний досвід зарубіжних країн щодо новітніх біотехнологій та їх конституційно-правового регулювання;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо права людини на життя, яке визначається з огляду на ціннісні засади державної політики, історико-культурний та духовно-моральний контекст формування правової системи, сукупність цілей, ідей та конституційних принципів, що становлять його зміст;

- положення щодо конституційних принципів реалізації прав людини, зокрема прав четвертого покоління;

- положення щодо правового регулювання соматичних прав людини у сфері генної інженерії, пов'язаної з експериментами над людиною;

- положення щодо реалізації права людини на зміну статі, на статеvu свободу, на розпорядження своїми органами і тканинами;

- положення щодо біометричної ідентифікації особи;

- положення щодо порушення особистісних прав людини, зокрема права на гідність особистості, на свободу й особисту недоторканність, на свободу совісті;

- питання стосовно сучасних відкриттів у біомедичній сфері, які є передумовою реконструкції традиційних правових і моральних ціннісних орієнтацій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять і науково-теоретичний, і практичний інтерес та можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого теоретичного узагальнення, вироблення пропозицій і висновків щодо вдосконалення чинного законодавства, формування методологічної основи й теоретичного підґрунтя дослідження особливостей соматичних прав людини в Україні;

- *правотворчій та правозастосовній діяльності* – при вирішенні питання щодо застосування положень сучасної біоюриспруденції під час розробки проєктів нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини;

- *навчальному процесі* – під час розроблення та викладання курсів з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Цивільне право», «Міжнародне право» та спеціальних курсів, зокрема «Проблеми теорії держави і права», «Проблеми конституційного права України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Медичне право»;

– *правовиховній роботі* – для формування правової культури та правосвідомості суб'єктів права, зокрема працівників медичних установ та юристів, які займаються проблемами медичного права.

Наведені в дисертації положення, а також узагальнення нормативно-правового матеріалу можуть бути використані у процесі підготовки навчальних посібників і підручників для студентів та аспірантів юридичних факультетів закладів вищої освіти, а також як допоміжний матеріал у діяльності органів державної влади України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, що відображає результати проведеного дослідження. Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції були одержані дисертанткою в результаті аналізу й безпосереднього використання в роботі науково-інформаційних, нормативно-правових джерел і матеріалів судової практики.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднені на таких міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, форумах, конгресах: «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 19–20 листопада 2021 р.); «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії» (м. Харків, 3–4 грудня 2021 р.); «Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку» (м. Київ, 09 грудня 2021 р.); «Права людини – пріоритет сучасної держави» (м. Одеса, 11 грудня 2021 р.); «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри» (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.); «Юридична техніка у правотворчості та правозастосуванні» (м. Івано-Франківськ, 12 грудня 2021 р.); «Права людини як індикатор розвитку сучасної держави» (м. Київ, 13 грудня 2021 р.); «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 14–15 січня 2022 р.); «Проблеми забезпечення національного правопорядку на сучасному етапі» (м. Київ, 3 травня 2022 р.); «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Рівне, 19 травня 2022 р.); «Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку» (м. Вінниця, 9 червня 2022 р.); «Права людини та публічне врядування в сучасних умовах» (м. Чернівці, 10 червня 2022 р.); «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 17 червня 2022 р.); «Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану» (м. Львів, 23 червня 2022 р.); «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз» (м. Ужгород, 14 липня 2022 р.); «Людина і війна: соціально-правові аспекти сьогодення» (м. Київ, 13 жовтня 2022 р.); «Modern research in world science» (Lviv, 29–31 October 2022); «Соціально-гуманітарні виміри правової держави» (м. Дніпро, 27 жовтня 2022 р.); «Права людини в період збройних конфліктів» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції» (м. Житомир, 1 грудня 2022 р.); «Гарантії та забезпечення прав людини в Україні: становлення, розвиток та перспективи» (м. Харків, 4 грудня 2022 р.); «Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми» (м. Чернівці, 6 грудня 2022 р.); «Забезпечення прав

людини: національний і міжнародний виміри» (м. Вінниця, 9 грудня 2022 р.); «Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення» (м. Хмельницький, 9 грудня 2022 р.); «Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні» (м. Київ, 15 грудня 2022 р.); «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.); «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі» (м. Одеса, 14 квітня 2023 р.); «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Рівне, 27–28 квітня 2023 р.); «Трансформація законодавства України в сучасних умовах» (м. Київ, 23 травня 2023 р.); «Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри» (м. Вінниця, 7 грудня 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено в 54 наукових публікаціях, з яких 18 статей опубліковано у виданнях України, що визнані як фахові з юридичних наук, 5 статей – у зарубіжних наукових виданнях, одноосібна монографія, а також 30 тез доповідей і повідомлень на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, форумах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять двадцять два підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 480 сторінок, з них основного тексту – 388 сторінок. Список використаних джерел налічує 530 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, ступінь дослідження проблеми; визначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет і методологію дослідження, його емпіричну базу; висвітлено наукову новизну, наукове та практичне значення отриманих результатів; наведено дані про апробацію, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-правові засади дослідження соматичних прав людини»** – досліджено та розвинено еволюцію наукових поглядів щодо досліджуваної тематики; здійснено на основі застосування міждисциплінарного підходу аналіз таких правових категорій, як «соматичні права», «права четвертого покоління», «біоюрспруденція», «біоконституціоналізм»; виконано аналіз змісту та сутності принципів муніципальної правотворчості.

Аналіз наукових джерел дозволив сформулювати основні засади подальшої концепції розроблення теоретичного та практичного підґрунтя нормативно правового регулювання соматичних прав людини та визначити її гносеологічну цінність.

Підкреслено, що розвиток новітніх технологій, співвідношення медицини та права постійно вимагає методологічно обґрунтованого пізнання цих явищ у їх єдності та взаємодії. Визначення ціннісних орієнтирів подальшого розвитку юридичної науки стає одним із найважливіших напрямів наукових досліджень, основою яких є методологія правознавства. Здійснений аналіз різних

методологічних підходів у кореляції до мети дослідження дозволив сконцентруватись на окремих із них, зокрема таких, як природний, позитивістський, історичний, соціологічний, порівняльно-правовий та інші. Ціннісні аспекти права показують прийнятність або ж неприйнятність соматичних прав професійною і науковою свідомістю самих правотворців. Це диктується догматикою права і правосприйняттям загалом усіх верств населення. Позитивне закріплення соматичних прав передбачає безліч сукупних аспектів, які врешті і приводять до усвідомлення доцільності їх втілення в чинному законодавстві.

З'ясовано, що посилення взаємозв'язку елементів моралізації (етизації) і соціалізації прав людини, що виникли під впливом науково-технічного прогресу в біотехнологіях, – це одна зі стійких тенденцій сьогодення. Обумовлена вона тим, що нові права людини пов'язуються здебільшого безпосередньо з людським організмом або спрямовані на захист людини як біологічної істоти від викликів і загроз, які існують у сучасній цивілізації. Водночас є потреба в захисті духовно-морального світу людини та гарантованості її соціальної захищеності. Як наслідок, з'являються науково обґрунтовані концепції нових прав людини, до змісту яких органічно входить етична складова. Нині права людини, що гарантують охорону людської сутності в єдності з етичним сегментом, можна умовно поділити на п'ять груп. Вони спрямовані на захист: 1) людського організму, тобто тіла людини як такого. Це соматичні та репродуктивні права, тобто права на смерть, тіло, органи, штучне запліднення, аборт, стерилізацію, зміну статі, гендерну або генетичну ідентичність, клонування, трансплантацію, захист від генетично модифікованих організмів тощо; 2) життя, здоров'я і потреб розвитку людини в умовах глобалізаційних викликів і загроз людській цивілізації (права на мир, безпеку, сталий розвиток, чисту воду, чисте повітря тощо); 3) духовно-морального світу людини (права на надію, щастя, самоідентифікацію тощо); 4) гідного життя людини (права на захист від бідності, соціальну допомогу, соціальну справедливість тощо); 5) персональної біологічної інформації про людину (право на біологічну конфіденційність та ін.).

Констатовано, що особливістю соматичних прав людини є те, що вони являють собою відкриту систему, йдеться про наявну сьогодні множину маніпуляцій з власним тілом, спектр яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки і техніки. Тобто соматичні права ґрунтуються на свободі людини здійснювати будь-які маніпуляції зі своїм тілом. До них зараховують право на смерть, евтаназію, трансплантацію органів, зміну статі, клонування, аборти, стерилізацію, право на штучне репродукування, віртуальне моделювання, вживання наркотиків та психотропних речовин, сексуальні права тощо. Нині актуальність аналізованої теми пояснюється кількома причинами. По-перше, незважаючи на активізацію зусиль щодо розробки міжнародно-правових актів з прав людини в галузі біомедичних досліджень, все ще є багато прогалин, які потрібно заповнити. Можливості застосування національного законодавства держав у цій сфері багато в чому обмежені. Тому використання уніфікованих і гармонізованих рекомендаційних міжнародно-правових норм про біомедичні дослідження, на які держави можуть спиратися при розробці

національного законодавства, є оптимальним на сьогодні та найбільш ефективним способом узгодження національного законодавства з нормами міжнародного права. По-друге, важливо постійно вдосконалювати юридичні механізми захисту прав людини в галузі біомедичних досліджень, процедури проведення таких досліджень. Потрібно розв'язати проблему заборони деяких видів біомедичних досліджень. По-третє, незважаючи на досить високий рівень правової регламентації, особливо в іноземних державах, рівень порушень у цій галузі і надалі є значним. Основними деліквентами є транснаціональні корпорації, які часто порушують чинні правові норми для досягнення позитивного результату клінічних випробувань лікарських засобів. По-четверте, державам, що розвиваються, необхідне законодавство про біомедичні дослідження, яке відповідало б чинним на міжнародному рівні правилам. Це дозволило б знизити кількість порушень з боку представників розвинених країн, які проводять клінічні випробування в країнах, що розвиваються. По-п'яте, незважаючи на те, що в Україні діє законодавство про біомедичні дослідження, багато юридичних питань досі не вирішено. Тому потрібно й надалі вдосконалювати законодавство з урахуванням міжнародного права.

Зазначено, що в конституційному праві питання, що стосуються права людини на самостійне розпорядження своїм тілом, традиційно зараховують до сфери конституційно-правових проблем і пов'язують їх з реалізацією права на життя, гідність, особисту недоторканність, охорону здоров'я і медичну допомогу, таємницю особистого життя та інших прав, що гарантуються Конституцією України. У зв'язку із цим соматичні права розглянуто як різновид особистих прав. Запропоновано конституціоналізувати право на біоетичне благополуччя та гарантії поваги й охорони гідності пацієнта. Модель конституційної норми могла б мати такий зміст: *«1. Кожен має право на біоетичне благополуччя. 2. Гарантії досягнення біоетичного благополуччя та його стандарту встановлюються законом. 3. Українська держава забезпечує пріоритетне досягнення біоетичного благополуччя у сфері охорони здоров'я, біоправа і біомедицини»*. Цілком правомірною є постановка питання про вплив геномних досліджень на конституційний статус особистості; біомедицина і сучасна генетика зумовлюють потребу розглядати проблему захисту конституційної правосуб'єктності людини і громадянина. *Включеність конституційної правосуб'єктності особистості до сфери біоправа, біомедицини, у майбутньому – до царини нейроправа є важливою складовою розвитку сучасного біоконституціоналізму*. У центрі біоконституціоналізму має бути людська гідність, яка потребує правового регулювання і як гідність пацієнта в умовах формування біоправа й біомедичного права. Необхідна юридична розробка взаємодії гідності та прав пацієнта в різних сферах біоправа й біомедичного права. У вітчизняній юриспруденції право на охорону здоров'я і медичну допомогу зараховують до соціальних прав (прав другого покоління), які проголошені Конституцією України. Право на здоров'я претендує на статус не тільки юридичного, а й морального права.

Авторка обґрунтовує тезу, згідно з якою право на життя в Україні являє собою першочергове право кожної людини на гідне існування. Реалізується це

право з моменту народження і припиняється моментом смерті головного мозку. В період же між зазначеними подіями людина реалізує своє право на життя, чи то шляхом бездіяльності, а чи дії щодо його захисту. Крім того, протягом усього життя держава здійснює активну діяльність із забезпечення й захисту права на життя, що має найвищу цінність. Основою реалізації права на життя є безпосередньо соматичні права людини.

Авторкою виявлено, що в Україні, як і в усьому світі, соматичні права набули широкого поширення, хоч зараз і немає оптимального механізму їх закріплення й реалізації на конституційному рівні. Проведене дослідження загального розуміння соматичних прав, а також їх реалізація на практичному досвіді зарубіжних держав дають змогу окреслити особливості реалізації соматичних прав, а саме: 1. Відсутність легального закріплення більшості соматичних прав призводить до ситуації, коли починає працювати принцип «дозволено все, що не заборонено законом». При цьому людина, реалізувавши право, не може себе захистити в разі його подальшого порушення. 2. Соматичні права вирізняються своєю складною морально-етичною складовою, що призводить до труднощів прийняття їх суспільством, а отже й державою. 3. Соматичні права формуються і розвиваються відповідно до прогресу суспільства й науки, тому їх варто вважати елементом «живого права». Окреслені особливості дають підстави для висновку, що соматичні права спрямовані на забезпечення фізичного здоров'я і духовного благополуччя людини, а як наслідок і гідного життя, при цьому основою для їх реалізації слугують не норми права, а доктрина. Конституція України, закріплюючи основні права і свободи людини, взагалі не виділяє соматичних прав в окрему групу, не сформовані вони і в правових позиціях Конституційного Суду України, що є вагомим недоліком у сфері нормативно-правової регламентації прав людини, передбачених розділом 2 Конституції України. Наразі правовий статус сучасної людини в Україні не сприймається в повному обсязі без соматичних прав, оскільки відбувається розширення можливостей людини щодо розпорядження своїм тілом, як об'єктом власності. Незважаючи на складний механізм їхньої реалізації держава гарантує захист і підтримку фізичного й духовного здоров'я кожної людини.

Авторкою запропоновано класифікувати соматичні права так: констатація смерті; права людини щодо її органів і тканин; сексуальні права людини (можливість шукати, отримувати та передавати інформацію, що стосується сексуальності, сексуальна освіта, вибір партнера, можливість вирішувати, чи бути людині сексуально активною, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, одруження; право на легалізацію проституції; оборот порнографічної продукції та правове регулювання становища сексуальних меншин); репродуктивні права людини (позитивного характеру: штучне запліднення; негативного характеру: аборт, стерилізація, контрацепція); право на зміну статі; право на клонування і всього організму, і окремих органів; право на вживання наркотиків та психотропних речовин. Зауважено, що останнє право, на нашу думку, має поширюватися на вживання певних продуктів, речовин та рідин. Їхній перелік не повинен бути «закритим», оскільки спектр цих

прав, безумовно, розширюється, перманентно з розвитком науково-технічного прогресу, медицини та загалом зміцнення позиції прав людини у світі та їх розвитку. У розрізі класифікації соматичних прав згадано про проблеми зловживання цими правами. Адже особистісними правами зловживають найчастіше: наприклад, суїцид, евтаназія, проституція, вживання наркотиків завжди засуджувалися суспільством, а то й прямо заборонялися законом. Щоправда, зараз у деяких державах такі дії визнаються правомірними. Недобросовісне користування соматичними правами є вираженням зловживанням правом, тож юридичне сприяння практикам зловживання соматичними правами неприпустиме.

Зроблено висновок, згідно з яким соматичні права, що вирізняються тісним зв'язком з фізіологічною сутністю людини, залежністю від наукового прогресу, є породженням розвитку суспільства і вимагають відповідного механізму юридичного забезпечення й захисту. Права людини перебувають під найвищим захистом. З огляду на науково-технічний прогрес та ідеї вчених щодо втручання у людський організм (трансгенні мутації, кріогенез, клонування, ЕКО тощо), наше суспільство знаходиться в зоні ризику, оскільки у своєму прагненні до пізнання люди можуть загубити першооснову існування – мораль, що врешті-решт може призвести до колапсу. На основі всього вищевикладеного запропоновано авторське визначення соматичних прав. Соматичні права – це сукупність прав людини, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, а також відповідально ухвалювати юридично значущі рішення щодо власності на нього.

У другому розділі – **«Реалізація соматичних прав людини у процесі застосування репродуктивних технологій»** – поглиблено концептуальні засади розвитку чинного законодавства у сфері реалізації соматичних прав та їх закріплення рівні Основного закону. Окрему увагу приділено репродуктивним технологіям та їх конституційно-правовому регулюванню.

Установлено, що природа соматичних прав украй своєрідна: за її реалізації людина не тільки претендує на радикальну зміну первородної тілесної цілісності, але й висуває певні претензії суспільству щодо їх забезпечення і гарантування. Деякі із цих прав викликають великий суспільний резонанс (наприклад, самогубство, евтаназія, сурогатне материнство, право на аборт, проституція, легалізація одностатевих шлюбів, клонування), що спричинює низку не тільки правових, а й етичних проблем, пов'язаних з можливістю чи, навпаки, неможливістю їх практичної реалізації. Станом на сьогодні комплекс соматичних прав не є елементом негативного статусу особи. Підтвердженням цього слугує сучасне законодавство у сфері охорони здоров'я на міжнародному й національному рівні, що надає кожному громадянину право на донорство, штучне запліднення та переривання вагітності, сурогатне материнство, зміну статі та інші маніпуляції зі своїм тілом. Соматичні права людини з усією необхідністю варто вважати особистими (суб'єктивними) правами людини (не держави, не суспільства, не релігії), оскільки вони пов'язані з приватним, інтимним життям людини, мають природне походження, виникають у людини

від народження та невідчужувані (з позиції концепції сучасної правової держави).

Акцентовано, що особливістю соматичних прав людини на сьогодні є й той факт, що вони являють собою відкрити систему, йдеться про наявну сьогодні множину маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки і техніки. Отже, з наведеного зроблено висновок, що не всі особисті (соматичні) права визнаються на території України, на деякі права встановлені обмеження або пряма заборона. Регламентація соматичних прав здійснюється переважно чинним законодавством. Зміст соматичних прав людини, які мають регулювати нову сферу діяльності, онтологічно пов'язаний з фундаментальними основами прав людини – свободою, рівністю. Це означає, що інтереси особистості, які захищаються новими правами, є конкретними проявами, органічною частиною вже сформованих базових конституційних цінностей. Зокрема, право на конфіденційність генетичної інформації є частиною права на конфіденційність інформації про здоров'я людини; генетичне втручання є одним із видів медичного втручання та може захищатися як декларація про свободу медичного втручання; свободу отримання генетичної інформації можна розглядати як частину свободи отримання інформації про здоров'я тощо. Частина сформульованих соматичних прав впливає з прав людини, які вже закріплені в Конституції України. Наприклад, конфіденційність генетичної інформації є вираженням права на приватне життя людини та однією з його правомочностей, а свободу вибору отримання генетичної інформації також можна розглядати як частину інформаційних прав людини. Отже, спеціальне закріплення на національному конституційному рівні соматичних прав та принципів їх існування й розвитку впливає з конституційних прав і свобод людини та загальних принципів права, таких як рівність, свобода, конфіденційність тощо. Водночас у деяких державах соматичні права закріплено безпосередньо в тексті Основного закону.

З'ясовано, що ставлення до застосування методики сурогатного материнства та, відповідно, законодавче регулювання правовідносин у цій сфері не є однаковими у різних країнах світу. Більшість держав забороняє використання ДРТ у вигляді сурогатного материнства. Так, в Іспанії, Італії, Франції і в багатьох інших європейських державах сурогатне материнство заборонено повністю, у Нідерландах, Португалії, Греції, Канаді, Австралії дозволено тільки некомерційне («альтруїстичне») сурогатне материнство. Відносно недавно (кілька останніх років) заборонили комерційне сурогатне материнство Таїланд та Індія, які раніше пропонували послуги сурогатного материнства. На сьогодні комерційне сурогатне материнство дозволено в Ізраїлі, Росії, Білорусі, у деяких штатах Америки. Щодо США, то повна заборона на сурогатне материнство передбачена в законодавстві чотирьох штатів. Серед штатів, які забороняли сурогатне материнство, донедавна був і Нью-Йорк. Однак 3 квітня 2020 року було підписано документ, який легалізує сурогатне материнство й передбачає порядок його застосування на території Нью-Йорка, – Акт безпеки батьків і дитини (A Medical Practitioner's Guide to the Child Parent

Security Act), що набув чинності 15 лютого 2021 року. Наразі не існує міжнародного документа, який регламентував би правовідносини у цій сфері. Вивчаючи досвід зарубіжних країн запропоновано країни за критерієм дозволів на використання цієї технології розділити на такі групи: 1) країни, у яких через релігійні, морально-етичні переконання сурогатне материнство заборонено (Австрія, Німеччина, Італія, Франція, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Японія, Пакистан, Саудівська Аравія, деякі штати США (Мічиган, Нью-Джерсі, Арізона)); 2) країни, у яких заборонено комерційне сурогатне материнство (Велика Британія, Канада, Австралія, Данія, Нідерланди); 3) країни, у яких методика сурогатного материнства дозволена, але регулюється законом (Еквадор, Перу, Фінляндія, Колумбія, Іспанія, Бельгія, Греція); 4) країни, в яких ця технологія дозволяється та регулюється законом (Україна, Казахстан, Грузія, Вірменія, Польща, Індія, Таїланд, Південно-Африканська Республіка, більшість штатів США). В Україні законодавчо не визначено поняття сурогатного материнства, не прописано прав та обов'язків сторін, відсутні вимоги щодо укладання договору сурогатного материнства, не визначено порядку дій Договірних Сторін у разі виникнення непередбачених ситуацій та відповідальності в разі порушення договору. Зокрема, Сімейний кодекс України в питаннях штучного запліднення за допомогою сучасних репродуктивних технологій не захищає інтересів біологічної матері, а ставить на перше місце умови угоди, яка була укладена між сурогатною матір'ю й подружжям. Момент укладення угоди є важливим у цих правовідносинах.

Доведено, що високі досягнення біотехнологій і на національному, і на міжнародному рівні демонструють як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, ця галузь має безліч переваг: здійснюється створення й виробництво вакцин, штучне вирощування клітин і тканин, досліджуються спадкові захворювання та способи їх усунення. З іншого боку, бурхливий розвиток клітинної та генної технологій може загрожувати непередбачуваною трансформацією людини як біологічного виду, що сприяє появі величезних ризиків для існування виду *Homo sapiens* і викликає дискусії, пов'язані з недостатньою вивченістю наслідків генетичних маніпуляцій. Право на клонування – це правове поняття, яке передбачає державний дозвіл на створення клону, тобто копії живого організму, що має набір ДНК, ідентичний ДНК іншого організму. На сьогодні техніки клонування тварин характеризуються високою прогресивністю і навіть є успішні приклади (овечка Доллі, довгохвості макаки в Китаї). Зараз клонування тварин дає змогу господарям продовжити життя своїх померлих улюбленців, зберегти зникаючі види, відродити ті, що вимерли, а також збільшити продуктивність сільськогосподарських тварин. Попри такий прогрес клонування людини є забороненою дією. У різних країнах світу існують закони й етичні норми, які забороняють клонування людей. У законодавстві України немає нормативного правового акта, який регламентував би можливість втручання в геном ембріона. Щоправда, можливість застосування репродуктивних технологій передбачена ч. 7 ст. 281 Цивільного кодексу України, ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я, а також регулюється Наказом МОЗ України від 09.09.2013 № 787 «Про затвердження

Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні». Сімейний кодекс України у ст. 123 регламентує визначення походження дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій. Відповідно до Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого 2013 року, метод так званого сурогатного (замінного) материнства може проводитися за медичними показаннями за умови, що сурогатна мати не повинна мати безпосереднього генетичного зв'язку з дитиною. Дозволяється виношування вагітності близькими родичами майбутніх батьків (мати, сестра, двоюрідна сестра). Своєю чергою подружжя (або один з майбутніх батьків), в інтересах якого здійснюється сурогатне материнство, повинно (повинен) мати генетичний зв'язок з дитиною. Також встановлені вимоги до сурогатної матері, нею може бути повнолітня дієздатна жінка за умови наявності власної здорової дитини, добровільної письмово оформленої заяви сурогатної матері встановленої форми, а також за відсутності медичних протипоказань

У результаті здійсненого дослідження зроблено висновок, що відкриття в галузі генної інженерії та біотехнологій виявили цілу низку етичних проблем, серед яких можна виділити проблему біогенетичної нерівності як однієї з причин соціальної нерівності, проблему генетичної діагностики як основи для переривання вагітності тощо. Проте ті великі можливості, які відкривають людству сучасні біотехнології, дозволяють сподіватися на радикальне та ефективне вирішення багатьох проблем, пов'язаних зі здоров'ям, якістю та тривалістю життя сучасної людини. З огляду на це, для України, враховуючи сучасний розвиток технологій, потрібна імплементація Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину з Додатковими протоколами у внутрішньодержавне законодавство України. Водночас важливою є розробка ефективного правового механізму реалізації вимог зазначеної Конвенції, який забезпечуватиме наявність у законодавстві заходів щодо юридичної відповідальності за порушення прав людини у цій сфері.

Підкреслено, що серед репродуктивних прав найбільш спірні пов'язані, зрозуміло, зі сурогатним материнством і абортom. Право на аборт належить до одного з репродуктивних прав жінки та закріплене на законодавчому рівні. Воно захищається численними міжнародними договорами про права людини та іншими нормативно-правовими актами на національному рівні у всьому світі. Визнаючи аборт вбивством ненародженої дитини, усвідомлюючи можливість заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю жінки (аж до подальшого безпліддя), неетичність самого процесу, такі країни як Ірак, Філіппіни, Домініканська Республіка ухвалили рішення про повну заборону абортів. Якщо вести мову про конституційно-правове закріплення соматичних прав людини, то Франція стала першою країною у світі, яка закріпила право на аборт у своїй конституції. Ця поправка свідчить, що у Франції існує «гарантована свобода» абортів, адже у законодавців є «моральний обов'язок» перед жінками, які в минулому змушені терпіти незаконні аборти. «Право на аборт» як різновид соматичних прав, крім самого права жінки на процедуру переривання вагітності, порушує низку проблем, що потребують урегулювання, наприклад: правоздатність дитини та

захист її права на життя, відповідальність медичного персоналу, який здійснює аборт, відмова лікаря від проведення абортів, з огляду не тільки на медичні показники, а й з міркувань совісті.

Зазначено, що у сфері репродуктивних прав людини відбувся науковий переворот. Одна з останніх новин приголомшила своєю креативністю та новизною. Зокрема, у грудні 2022 року компанія «EctoLife» представила першу у світі установку для штучного вирощування немовлят. Планується, що одна така установка зможе виношувати до 30 тис. немовлят у рік, а майбутні батьки зможуть спостерігати за процесом за допомогою мобільного додатку. Концепт «EctoLife» передбачає широке використання штучного інтелекту, який відповідатиме за доступ кожної дитини до поживних речовин, «адаптованих до її потреб». Крім того, він передбачає, що штучний інтелект зможе стежити за розвитком дітей та сигналізувати про будь-які можливі відхилення. Зараз можемо говорити про прорив – створення наближеної моделі до штучної матки. У Філадельфії в одному зі шпиталів вдалося виростити кілька здорових ягнят. Сам інкубатор був пластиковою конструкцією у вигляді мішка з рідиною всередині, у якому також знаходився контур, що проводив кисень, і додаткові трубки для забезпечення ембріона важливими речовинами та бактеріями. Загалом сучасній медицині відомі різні способи штучної репродукції: екстракорпоральне запліднення (ЕКО); штучна інсемінація; збереження гамет чи ембріонів; редагування геному тощо.

У третьому розділі – **«Реалізація соматичних прав людини у процесі розпорядження своїм тілом»** – досліджено соматичні права людини крізь призму співвідношення тіла та гідності людини як конституційної цінності.

Під біоетичною гідністю особистості визначено ціннісне ядро біоетичних прав людини (прав людини в біоетиці), що одночасно виступає універсальним принципом із ціннісним орієнтиром і невід’ємною властивістю людської особистості, яка прагне щастя і свободи, метакатегорією, фундаментальною аксіомою й регулятором, ґрунтуючись на раціональній та справедливій поведінці людини в умовах мінливого світу з урахуванням етичних і гуманістичних зобов’язань людини стосовно до живих організмів, а також із врахуванням цілісності, автономії, вразливості, недоторканності самої людини, пріоритету найкращих інтересів особистості над науковими, дослідницькими, громадськими і публічними інтересами (широта зазначеного визначення впливає з широти поняття «біоетика» та її проєкцій). Природа соматичної гідності особистості полягає в інтелектуальній діяльності із самоідентифікації, інтерпретації, керуючись широтою самостійного розсуду щодо розпорядження як власним тілом загалом, так і окремими його частинами для задоволення власних потреб з біовдосконалення та досягнення максимальної якості життя, благополуччя, з урахуванням концепції створення цілісної доктрини сталого розвитку людини, що являє собою сутнісне вираження соматичного благополуччя. Принцип поваги до людської гідності незалежно від генетичних характеристик є водночас основним і наскрізним, з якого впливають інші принципи поводження з геномом, як-от принцип неприпустимості комодифікації геному або клонування з метою відтворення людської особини, принцип пріоритету права й гідності

окремої людини над інтересами різних груп, а також прикладна мета здобуття усіх подальших знань про геном – зменшення страждання людей і поліпшення стану здоров'я кожної людини і всього людства. Україна стоїть на шляху визнання принципу людської гідності як найважливішої гуманістичної та екзистенціальної основи сучасної біоетики, біомедицини і, можливо, надалі нейроправа і нейроетики.

Зроблено висновок, згідно з яким елементи права людини на повагу до її гідності знаходять своє закріплення у вигляді структурних елементів окремих особистих прав, що відображають взаємозв'язок права людини на повагу до її гідності з іншими правами. Зокрема, заборона на задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, дозвіл на проведення медичних, наукових та інших дослідів лише щодо повнолітньої, дієздатної особи за її добровільною згодою є елементами права на життя, здоров'я та, безумовно, взаємопов'язані з правом на гідність. Фізична особа має право на свободу й особисту недоторканність, з яким також тісно пов'язане право на гідність. Важливою є гарантія забезпечення права людини на повагу до її гідності, яка передбачає право розпоряджатися передачею після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів тіла науковим, медичним або навчальним закладам. У тісному взаємозв'язку з правом на гідність перебуває також право на донорство і право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище. Генна терапія зародкових клітин, з огляду на її потенційні шкідливі наслідки, які можуть бути передані майбутнім поколінням, не має бути дозволена зараз навіть у разі існування серйозних генетичних захворювань. Співвідношення ризику і можливої користі від таких втручань буде ще менш сприятливим у разі не надто серйозних генетичних захворювань. На перший погляд, досліді з людськими ембріонами можуть переслідувати благу мету боротьби з генетичними захворюваннями і невиліковними хворобами, але насправді це може призвести до різних втручань, не пов'язаних зі здоров'ям людини. Сьогодні можна коригувати стать дитини, колір її очей і навіть здібності людських груп. З'явилася можливість виношування поза материнською утробою. Наслідки таких втручань у людське життя можуть виявитися плачевними. Треба розуміти, що єдиною виправданою метою створення ембріона поза материнською утробою є лікування безпліддя, народження дитини та подальше її виховання. Промислове використання ембріонів та їх застосування в терапевтичних цілях неприпустиме, так само як і клонування людини. Усі ці дії заборонені законодавством, оскільки вони нівелюють цінність людського життя загалом. Отже, людське життя і гідність необхідно захищати ще до народження. Це може зробити Конституційний Суд України шляхом тлумачення тексту Конституції України, визнавши за дитиною на пренатальній стадії розвитку право на життя і гідність з моменту зачаття. У цьому разі дитині не будуть до народження надані всі конституційні права, але її життя і гідність будуть під охороною держави. У законодавстві доцільно прописати можливість проведення абортів тільки у виняткових випадках (загроза життю матері, інцест або згвалтування). Необхідно вирішити, з якого моменту треба захищати життя і гідність дитини *in vitro*. Створення ембріонів *in vitro* повинно мати на меті лікування безпліддя, і

законодавцю варто обмежити кількість створення кріоконсервованих ембріонів (один-три), щоб згодом їх не довелося знищувати. Не можна дозволяти досліди на людських ембріонах, які залишаються від донорів. Гуманне ставлення до людини до моменту народження – це запорука формування нормального і стабільного суспільства, де є працездатне молоде населення, у якому не проводять нелюдські досліди над ембріонами, не використовують їх у промислових цілях. Юристи і лікарі зобов'язані дотримуватися норм біоетики і спиратися на традиційні цінності, що існують століттями.

Під час проведеного дослідження було встановлено, що серед прав людини особливого значення сьогодні набувають проблеми визнання прав на розпорядження власним тілом, здійснення його «реставрації», а також зміни функціональних можливостей організму. Право на тіло і його юридична регламентація охоплюють комплекс соматичних прав, оснований на світоглядній переконаності у «праві» людини розпоряджатися своїм тілом і його органами, тобто створювати і ліквідовувати їх, «реставрувати» або «модернізувати». Це права, що дозволяють здійснювати «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму і розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами. Співвідношення наявних визначень дає підстави стверджувати, що право на зміну (корекцію) статевої належності є соматичним правом, оскільки дає можливість здійснювати фундаментальну реконструкцію людини шляхом зміни статі.

Підкреслено, що у всьому світі традиційно визнано дві гендерні ідентичності: чоловік і жінка. Однак нині низка держав визнає і небінарну гендерну ідентичність, тобто ідентичність, відмінну від статі, визначеної при народженні. У багатьох розвинених країнах розвивається трансгендерний підхід до визначення статі, тобто людина самостійно за своїми внутрішніми відчуттями обирає свою гендерну належність. Наприклад, у Законі ФРН про цивільний стан передбачено право при народженні дитини у свідоцтві про народження не вказувати стать у разі, якщо дитина народжується з фізіологічними ознаками двох статей. Крім того, існує низка країн, які дозволяють громадянам уже в процесі статевого дозрівання змінювати свою гендерну належність. Так, у Норвегії таке право мають діти зі семи років, у Великій Британії – з дев'яти років. При цьому важливо зазначити, що це право заторкує можливість зміни статі тільки в юридичному сенсі, тобто документально. Почати гормональну терапію в цих країнах можливо з 15 років, а провести хірургічну операцію – з 18 років. Право на повагу до гендерної ідентичності на нинішньому етапі ще не сформувалося як самостійне конституційне право, але, незважаючи на це, воно отримує дедалі серйозніший захист як «передбачуване» право або як елемент інших загальноновизнаних прав (особистої автономії чи права на захист приватного життя, гідності особистості та/або права на вільний розвиток). Більшість демократичних конституцій опосередковано регулює питання, пов'язані з гендерною належністю, закріплюючи загальні положення про неприпустимість дискримінації за статевою (та/або гендерною) ознакою, та/або спеціальні норми про рівність прав чоловіка і жінки, або особливий статус жінок. При цьому розмежування понять «стать» і «гендер» як окремих підстав неприпустимого

утиску прав є винятком із загального правила (зазвичай використовується одна з розглядуваних підстав, найчастіше стать). У Конституції Південно-Африканської Республіки міститься положення про заборону прямої або непрямой дискримінації, зокрема за ознаками статевої і гендерної належності, а також сексуальної орієнтації (див. п. 3 ст. 9). Положення про те, що стать і гендерна належність не можуть бути приводом до обмеження прав, міститься також у Конституції Зімбабве (див. п. 3 ст. 56). В Україні ще у грудні 2016 року набув чинності Наказ МОЗ «Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення», де вказано, що «соціально-психологічними показаннями для зміни (корекції) статевої належності є дискомфорт або дистрес, що обумовлені розбіжністю між статевою ідентичністю індивідуума і статтю, встановленою йому при народженні (і пов'язаними з цим гендерною роллю та/або первинними і вторинними статевими ознаками)». Ці положення чинного законодавства відповідають європейським стандартам визначення прав трансгендерів, зокрема на зміну статі.

Авторка дисертаційного дослідження заторкує такі питання, як легалізація проституції, правове регулювання сексуальних меншин. Наголошено, що нині проституція, як сфера надання сексуальних послуг за плату, легалізована в деяких країнах світу (зокрема, у Німеччині, Данії, Швеції, Бразилії тощо), чимало країн легалізували її частково (тільки на певних територіях країни). Вважається, що передовий досвід у цьому питанні сформувався в Нідерландах, де проституцію визнано професією, тож люди, які надають послуги сексуального характеру, рівні в правах з іншими працюючими громадянами. Тепер вони зобов'язані платити податки та мають право розраховувати на медичне й пенсійне забезпечення. Правова природа проституції може бути такою:

1. Проституція легалізована (Голландія, Ізраїль), відповідальності немає жодної.
2. Проституція криміналізована – встановлено кримінальну відповідальність (деякі мусульманські країни).
3. Проституція є правопорушенням (в Україні – встановлена адміністративна відповідальність).

Проблема такого соціального явища як проституція, безумовно, неоднозначна і суперечлива. Отже, закріплюючи на законодавчому рівні цей вид діяльності, необхідно: регламентувати межі державного контролю за наданням платних сексуальних послуг, внівши відповідні зміни й доповнення до чинного законодавства; посилити адміністративну та кримінальну відповідальність за незаконне надання платних сексуальних послуг як для самих підприємців та осіб, які здійснюють цей вид діяльності самостійно, так і для органів державної влади, які здійснюють державний контроль за зазначеним видом діяльності (зокрема, органів внутрішніх справ); чітко окреслити суб'єктний склад за незаконне надання платних сексуальних послуг; установити як ліцензійну вимогу надання платних сексуальних послуг – медичний огляд (кілька разів на місяць).

Сучасний науковий прогрес у галузі медицини дав змогу зробити висновок, що одним з ефективних способів порятунку хворих є трансплантація органів і тканин. Трансплантація являє собою процес переміщення від донора до

реципієнта органу (або тканини) замість пошкодженого або відсутнього. До перспективних напрямів розвитку регенеративної медицини належать протеомні дослідження, дослідження з використанням клітинних технологій, тканинна інженерія, технологія створення біоматеріалів, 3D-біопринтинг та інші сучасні й надсучасні технології, які ще вчора були нездійсненими. 3D-біопринтинг – це технологія, за якою створюються об'ємні деталі на основі клітин із застосуванням тривимірного друку. У 40 країнах прийняті спеціальні закони або розділи в конституції, які регулюють основні етапи національних трансплантаційних програм. В Австрії, Бельгії, Іспанії, Угорщині, Чехії прийнято принцип презумпції згоди, у США, Німеччині, Канаді, Франції, Італії законодавчо закріплено принцип презумпції незгоди, згідно з яким використання органів і тканин людини неможливо без юридично оформленої згоди на трансплантацію її органів після смерті. У вітчизняному законодавстві окремі нормативні акти стосуються правового режиму органів і тканин людини лише фрагментарно. Серед таких актів Закони України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові», «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», а також «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Аналіз цих документів дає підстави стверджувати, що біоматеріали є об'єктами, обмеженими в обороті.

Узагальнено все вищезгадане у кількох висновках. По-перше, біопринтні органи, безсумнівно, мають низку особливостей, що відрізняють їх від власних органів людини (як мінімум те, що вони створені штучним шляхом). По-друге, через те, що біопринтні органи створюються в процесі творчої діяльності поза організмом людини, втрачається прямий зв'язок такого органу з тілом донора клітинного матеріалу. По-третє, під час використання технологій біопринтингу значною мірою зменшуються (якщо не втрачаються зовсім) ризики для донора, оскільки створення таких органів проводиться штучним шляхом. Аналіз положень українського законодавства щодо регулювання трансплантації та правового режиму органів і тканин свідчить про відсутність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та імплантацією біопринтних органів людини. Розвиток технології біодруку органів людини зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства в галузі охорони здоров'я людини та трансплантології і прийняття спеціального закону, який визначав би правовий режим біопринтних органів на всіх стадіях їх використання.

З'ясовано, що в останні роки у світі з появою технології CRISPR-Cas намітився прогрес у галузі геномного редагування та синтетичної біології. Наукові центри й інститути генетики та цитології щорічно створюють десятки об'єктів нової наукової продукції, зокрема геномні технології, методики ДНК-тестування, методичні рекомендації та інструкції, ДНК-колекції, бази даних про геномну інформацію тощо. Це дає змогу говорити не про окремі успіхи, а про високу результативність роботи у цій сфері та про сформовані бренди інститутів у галузі геномних технологій. Насамперед ідеться про генетичний паспорт здоров'я, в основі якого лежать створені методики молекулярно-генетичного

аналізу, що уможлиблюють отримувати унікальну персональну інформацію про варіанти генів, асоційованих зі схильністю до різних захворювань людини, враховуючи серцево-судинні патології, венозні тромбози, остеопороз. Сюди також входить діагностика генетично обумовлених причин невиношування вагітності, чоловічої безплідності та інших. Виявлення генетичних особливостей людини дає змогу проводити профілактику або ранню діагностику хвороб, правильно вибирати методи лікування, враховувати індивідуальну відповідь на лікарські засоби.

Наголошено на біометричній ідентифікації особи, яка є окремим і найбільш перспективним напрямом розвитку технологій у сфері ідентифікації. Перевагою біометричної ідентифікації є те, що вона проводиться за справжніми індивідуальними ознаками людини. При цьому якщо спочатку ключове значення в біометричній ідентифікації мала ідентифікація папілярних візерунків, особливо нігтьових фаланг пальців рук людини, у сфері попереднього розслідування злочинів та інших правопорушень, то сьогодні з розширенням застосування фото- і відеофіксації, їх автоматизацією та застосуванням технології розпізнавання образів ситуація кардинально змінилася і найбільш значуща ідентифікація людини за ознаками зовнішності й антропометричними параметрами. Останніми роками біометричні технології набули поширення в контексті заміни магнітних карт та ідентифікації на основі «логін – пароль» і використовуються для обліку фактично відпрацьованого робочого часу й контролю за дисципліною праці в організаціях. Біометричні дані і технології біометричної ідентифікації також використовуються в передових цифрових технологіях: штучного інтелекту, інтернет-речей, технологіях віртуальної реальності тощо. Однією із застосовуваних технологій біометричної ідентифікації людини, поряд з використанням статистичних параметрів, є ідентифікація на основі її динамічних біометричних характеристик. До статистичних параметрів тіла людини, що використовуються під час біометричної ідентифікації, належать унікальні ознаки людини, отримані які вона має від народження: особливості будови шкірних покривів, враховуючи папілярні візерунки, флексорні лінії, характер пор, геномна інформація, геометрія і розміри тіла й окремих його частин, будова райдужної сітківки ока тощо.

У четвертому розділі – **«Механізм захисту прав людини у процесі реалізації права на життя»** – досліджено правову танатологію як новий напрям юридичних досліджень.

Встановлено, що танатологія є мультидисциплінарною наукою. Адже численні аспекти проблеми смерті людини представляють інтерес для юристів, лікарів клінічних спеціальностей, патофізіологів, патологоанатомів, судових медиків, філософів, істориків. Правову танатологію слід розглядати як самостійний напрям у сучасному правознавстві в рамках загальнотеоретичної юриспруденції. Вона не так протиставляє себе таким науковим напрямом, як медична біоетика, медичне право, скільки виявляє прогалини, що існують у правознавстві та медицині, і по змозі усуває їх. Правова танатологія є своєрідним «фільтром» досягнень у галузі медицини та правової науки, що надалі допомагає

праву «йти в ногу» з медициною. Тобто правова танатологія – це медицина у праві. Проблема смерті має особливе значення і в житті окремої людини, і в людській культурі загалом. З погляду права і закону смерть також цілком природна. Юридичний аспект танатології охоплює найрізноманітніші проблеми, пов'язані зі смертю, розв'язання яких так чи інакше залежить від їхньої законодавчої регламентації.

З'ясовано, що будучи об'єктивним правовим станом за способом встановлення та юридичного закріплення, смерть з позиції юридичної оцінки одночасно є юридично нейтральним правовим станом. Хоча з погляду моралі це не можна стверджувати. Так, самогубство часто викликає засудження (особливо з позиції релігії), загибель внаслідок нещасного випадку – жалість. Якщо розглядати смерть як юридичний факт, то можна говорити про те, що вона виступає у двох видах: як юридичний факт-подія та юридичний факт-діяння. У першому випадку настання смерті безпосередньо не залежить від волевиявлення суб'єкта. Наприклад, у разі природної смерті людини, насильницької смерті, загибелі внаслідок нещасного випадку. У другому випадку смерть є наслідком реалізації волевиявлення суб'єкта. Наприклад, при суїциді чи евтаназії.

За результатами здійсненого дослідження встановлено, що основними формами реалізації права на смерть називають суїцид та евтаназію. Евтаназія – це позбавлення людини життя як спосіб припинити її страждання від старості або хвороби. Досягнення сучасної медицини в галузі реаніматології змінили ставлення до смерті як миттєвого явища і руйнування окремих частин організму. Зазначимо, що в Україні заборонена евтаназія відповідно до ст. 52 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: «Медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань». Медики зобов'язані надавати медичну допомогу в повному обсязі пацієнтові, який знаходиться в критичному для життя стані. Цивільний кодекс України в ч. 4 ст. 281 також встановлює чітку заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. А Конституція України гарантує кожній людині основні права і свободи, основними з яких є право на життя (ст. 27), свободу та особисту недоторканність (ст. 29) та право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49). Проблема законодавчого закріплення евтаназії в Україні існуватиме на рівні заборони доти, доки ми не будемо через публічне обговорення зближувати погляди з питань, спрямованих на роз'яснення суспільству цінності не тільки життя, але й, за певних обставин, смерті людини, формування поваги до власного бажання людини, до її гідності; роз'яснення механізму юридичного забезпечення проведення процедур, спрямованих на позбавлення життя людини на прохання; надання будь-якої інформації з цього питання для зменшення остраху перед цією процедурою, який зазвичай виникає через необізнаність внаслідок недостатності інформації. На сьогодні в більшості країн Європи і СНД медичне переривання життя – заборонено. У деяких країнах є тенденція до визнання евтаназії законною процедурою. Наприклад, у США вона практикується на території п'яти штатів. Щоправда, хворий повинен самостійно ввести собі препарат, перебуваючи при здоровому глузді. У

Швейцарії з 1942 року невиліковним пацієнтам дозволено самостійно приймати смертельні дози лікарських препаратів.

Викладене дозволило висловити кілька міркувань. По-перше, з урахуванням медичного аспекту кожна людина має право на безагональну смерть (особливо при невиліковних і пов'язаних з фізичними стражданнями хворобах). По-друге, з урахуванням юридичного аспекту людина має право на безагональну смерть лише за умови наявності юридичного механізму на здійснення цього права. По-третє, з огляду на невизначеність терміна «евтаназія», потрібно відмовитися від його використання в нормативно-правових актах України (передусім у Законі «Про охорону здоров'я»). По-четверте, у правовій державі може бути закріплено право на смерть. З огляду на наведене зроблено висновок, що термін «евтаназія» має і медичне, і юридичне значення. Її легалізація досі викликає сумніви, оскільки у світі немає однозначного ставлення до цієї процедури. В Україні евтаназія як соціальна проблема перебуває на стадії зародження. Вона потребує значного і наукового, і законодавчого доопрацювання. На питання заборони евтаназії в Україні неможливо відповісти однозначно. Евтаназія – це посягання на людське життя. Можливість помилки лікаря, який поставив неправильний діагноз або призначив неправильне лікування. Також це ризик протиправних дій з боку медперсоналу – зловживання своїм становищем. Евтаназія при цьому може стати способом вбивства, шляхом підкупу медперсоналу і суперечити присязі Гіппократа. З погляду релігії, евтаназія – це вбивство. В Україні, серед іншого, приділяється увага розвитку паліативної медичної допомоги, яка сприяє ефективному і своєчасному позбавленню болю і полегшенню інших тяжких проявів хвороби, покращує якість життя невиліковно хворих осіб до моменту їх смерті. Це, безумовно, сприяє розвитку суспільства в цілому, медицини зокрема, прищепленню в суспільстві ставлення до життя людей як до безцінного дару. Це дає змогу зберегти цінності суспільства та розвиватися в цивілізованому світі.

ВИСНОВКИ

У роботі узагальнено наявні в юридичній літературі наукові положення та по-новому вирішено важливе наукове завдання з визначення правової природи соматичних прав людини, їх конституційно-правових засад реалізації. У підсумку сформульовано такі основні результати:

1. З'ясовано, що сучасні біотехнології і нейротехнології здатні не тільки розвивати людську природу, а й нести зі собою ризики для неї в новому трансгуманістичному або постгуманістичному форматі. Відповідно, суспільні відносини, які виникають у сфері медичної діяльності, регулюються не тільки нормами права. Вагому роль відіграють й етичні та моральні норми, тобто категорії, пов'язані з морально-етичними цінностями. Тож важливим сутнісним елементом, що первинно відображає зміст інституту прав людини, є людська гідність та автономність особистості. Під час проведення біомедичних досліджень важливо, щоб були визначені межі (так звані максими), що дозволяють втручатися в людський організм і можуть обмежувати дослідника й захистити піддослідного. Ці максими повинні бути невід'ємними елементами

процесу біомедичного дослідження за участю людини і визначати базові критерії захисту прав людини під час проведення біомедичних досліджень. Межі використання можливостей біотехнологій, що впливають на людський організм і здатні його змінювати або навіть трансформувати людське тіло, – важливий елемент у конструкції біоправа. Не менш важливими є питання про відповідальність за порушення прав людини у цій сфері.

Зазначено, що права людини, які гарантують охорону людської сутності в єдності з етичним сегментом, можна умовно поділити на п'ять груп. Вони спрямовані на захист: 1) людського організму, тобто тіла людини як такого. Це соматичні й репродуктивні права, тобто права на смерть, тіло, органи, штучне запліднення, аборт, стерилізацію, зміну статі, гендерну або генетичну ідентичність, клонування, трансплантацію, захист від генетично модифікованих організмів тощо; 2) життя, здоров'я і потреб розвитку людини в умовах глобалізаційних викликів і загроз людській цивілізації (права на мир, безпеку, сталий розвиток, чисту воду, чисте повітря тощо); 3) духовно-морального світу людини (права на надію, щастя, самоідентифікацію тощо); 4) гідного життя людини (права на захист від бідності, соціальну допомогу, соціальну справедливість тощо); 5) персональної біологічної інформації про людину (право на біологічну конфіденційність та ін.).

2. Конституційне законодавство загалом визнає здоров'я соціально значущою цінністю через встановлення права кожного на охорону здоров'я і медичну допомогу; права пацієнта як вужче і спеціальне поняття належить до законодавчого, медико-правового і доктринального рівня. Це конституційне право набуває свого подальшого розвитку в умовах формування біоправа і нейроправа, які поки що не конституціоналізовані, проте потребують доктринального й законодавчого наповнення. Адже під впливом біотехнологій та нейротехнологій розширюється й зміст і структура комплексного конституційного права на охорону здоров'я та медичну допомогу. Законодавче регулювання права на охорону здоров'я і медичну допомогу передбачає включення до його змісту таких елементів, як право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу. Видається важливим і необхідним конституціоналізувати і право на біоетичне благополуччя та гарантії поваги й охорони гідності пацієнта. Модель конституційної норми могла б мати такий зміст: *«1. Кожен має право на біоетичне благополуччя. 2. Гарантії досягнення біоетичного благополуччя та його стандарти встановлюються законом. 3. Українська держава забезпечує пріоритетне досягнення біоетичного благополуччя у сфері охорони здоров'я, біоправа і біомедицини»*.

Існує дві основні моделі конституційних соматичних гарантій людських прав. Перша передбачає безпосередньо наявність норм у тексті Конституції. А за другою моделлю соматичні гарантії прямо не закріплені в Конституції. Щоправда, ці відносини регулюються чинним законодавством, через визнання соматичних домагань правого характеру в інших джерелах національного права, а також в актах офіційного тлумачення Конституції. У 1990-х роках проявилися перші спроби держав на конституційному рівні поставити межі безконтрольному впровадженню біотехнологій (зокрема, генетичних і репродуктивних

технологій), здатних створити загрозу життю, здоров'ю, репродуктивним функціям. Наприклад, 1992 року референдумом до Конституції Швейцарії було внесено поправки, що містили два унікальні положення: у ст. 119 встановлено суворі обмеження на використання генетичних і репродуктивних технологій для людей задля захисту «людської гідності», а ст. 120 зобов'язала федеральний уряд Швейцарії обмежувати застосування генетичних технологій і для нелюдських видів на основі «гідності істоти». Надалі ці положення були розвинені в Конституції Швейцарії 1999 року (набула чинності у 2000-му). У ній виділено три блоки обмежень (ст. 119): 1) репродуктивна медицина і генна інженерія людини; 2) трансплантаційна медицина; 3) генна інженерія поза людиною.

3. Поява конституційних засад і норм, що регулюють межі впровадження досягнень науково-технічного прогресу в біотехнологіях, як тенденція зумовила висування нового напрямку наукових досліджень – *біоконституціоналізму*. Конституція України, закріплюючи основні права і свободи людини, взагалі не виділяє соматичних прав в окрему групу, не сформовані вони і в правових позиціях Конституційного Суду України, що є вагомим недоліком у сфері нормативно-правової регламентації прав людини, передбачених розділом 2 Конституції України. Як приклад, межі репродуктивної медицини і генної інженерії людини позначені в Конституції Швейцарії такими принципами: усі види клонування і втручань у спадковий матеріал людських гамет і ембріонів неприпустимі; нелюдський зародковий і спадковий матеріал не може вводитися в людський зародковий матеріал або синтезуватися з ним; процедури медично підтримуваної репродукції можуть застосовуватися тільки в разі, якщо в інший спосіб не можна усунути безпліддя або небезпеку зараження важкою хворобою; пожертвування ембріонів і всі види сурогатного материнства неприпустимі; забороняється будь-яка торгівля людським зародковим матеріалом і похідними з ембріонів; спадковий матеріал особи може досліджуватися, реєструватися або розкриватися тільки за згодою особи або за приписом закону. Також Угорщина 2011 року в новій Конституції запровадила певні обмеження у сфері біоінженерії. Так, у ст. II закріплено принцип захисту життя зародка з моменту зачаття. У ч. 3 ст. III заборонено евгенічну практику, спрямовану на добір людей, використання людського тіла або його частин як джерела наживи, а також клонування людини.

4. Пропоновано класифікувати соматичні права так: констатація смерті; права людини щодо її органів і тканин; сексуальні права людини (можливість шукати, отримувати та передавати інформацію, що стосується сексуальності, сексуальна освіта, вибір партнера, можливість вирішувати, чи бути людині сексуально активною, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, одруження; право на легалізацію проституції; оборот порнографічної продукції та правове регулювання становища сексуальних меншин); репродуктивні права людини (позитивного характеру: штучне запліднення; негативного характеру: аборт, стерилізація, контрацепція); право на зміну статі; право на клонування і всього організму, і окремих органів; право на вживання наркотиків і психотропних речовин. Зауважимо, що останнє право, на нашу думку, має поширюватися на вживання певних продуктів,

речовин та рідин. Їхній перелік не повинен бути «закритим», оскільки спектр цих прав розширюється, перманентно з розвитком науково-технічного прогресу, медицини і загалом зміцнення позиції прав людини у світі та їх розвитку.

5. В Україні право на життя є першочерговим правом кожної людини на гідне існування. Реалізується це право з моменту народження і припиняється у момент смерті головного мозку. В період же між зазначеними подіями людина реалізує своє право на життя, чи то шляхом бездіяльності, чи дій щодо його захисту. Крім того, протягом усього життя держава здійснює активну діяльність із забезпечення й захисту права на життя, що має найвищу цінність. *Основою реалізації права на життя є безпосередньо соматичні права людини.* Проведене дослідження загального розуміння соматичних прав, а також їх реалізація на практиці в зарубіжних державах дають змогу окреслити особливості реалізації соматичних прав, а саме: 1. Відсутність легального закріплення більшості соматичних прав призводить до ситуації, коли починає працювати принцип «дозволено все, що не заборонено законом». При цьому людина, реалізувавши право, не може себе захистити в разі його подальшого порушення. 2. Соматичні права вирізняються своєю складною морально-етичною компонентою, що призводить до труднощів прийняття їх суспільством, а отже й державою. 3. Соматичні права формуються і розвиваються відповідно до прогресу суспільства й науки, тому їх варто вважати елементом «живого права».

6. Соматичні права, що вирізняються тісним зв'язком з фізіологічною сутністю людини, залежністю від наукового прогресу, є породженням розвитку суспільства і вимагають відповідного механізму юридичного забезпечення й захисту. Права людини перебувають під найвищим захистом. З огляду на науково-технічний прогрес та ідеї вчених щодо втручання у людський організм (трансгенні мутації, кріогенез, клонування, ЕКО тощо), наше суспільство перебуває в зоні ризику, оскільки у своєму прагненні до пізнання люди можуть загубити першооснову існування – мораль, що врешті-решт може призвести до колапсу. Філософи наполягають на тому, що людину доти можна вважати індивідом, доки вона зберігає свою моральну сутність. У цьому аспекті доцільним є досягнення компромісу між державами-членами ООН щодо процедури захисту біологічних прав людини. На основі всього вищевикладеного пропонуємо авторське визначення соматичних прав. *Соматичні права – це сукупність прав людини, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, а також відповідально ухвалювати юридично значущі рішення щодо власності на нього.*

7. Природа соматичних прав украй своєрідна: за її реалізації людина не тільки претендує на радикальну зміну первородної тілесної цілісності, але й висуває певні претензії суспільству щодо їх забезпечення і гарантування. Деякі із цих прав викликають великий суспільний резонанс (наприклад, самогубство, евтаназія, сурогатне материнство, право на аборт, проституція, легалізація одностатевих шлюбів, клонування), що спричинює низку не тільки правових, а й етичних проблем, пов'язаних з можливістю чи, навпаки, неможливістю їх

практичної реалізації. Станом на сьогодні комплекс соматичних прав не є елементом негативного статусу особи. Підтвердженням цього слугує сучасне законодавство у сфері охорони здоров'я на міжнародному й національному рівні, що надає кожному громадянину право на донорство, штучне запліднення і переривання вагітності, сурогатне материнство, зміну статі та інші маніпуляції зі своїм тілом. Соматичні права людини з усією необхідністю варто вважати особистими (суб'єктивними) правами людини (не держави, не суспільства, не релігії), оскільки вони пов'язані з приватним, інтимним життям людини, мають природне походження, виникають у людини від народження та невідчужувані (з позиції концепції сучасної правової держави).

8. Особливістю соматичних прав людини на сьогодні є й той факт, що вони являють собою відкриту систему, йдеться про наявну сьогодні множини маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки і техніки. Отже, з наведеного можна зробити висновок, що не всі особисті (соматичні) права визнаються на території України, на деякі права встановлені обмеження або пряма заборона. Регламентація соматичних прав здійснюється переважно чинним законодавством. Зміст соматичних прав людини, які мають регулювати нову сферу діяльності, онтологічно пов'язаний з фундаментальними основами прав людини – свободою, рівністю. Це означає, що інтереси особистості, які захищаються новими правами, є конкретними проявами, органічною частиною вже сформованих базових конституційних цінностей. Зокрема, право на конфіденційність генетичної інформації є частиною права на конфіденційність інформації про здоров'я людини; генетичне втручання є одним з видів медичного втручання та може захищатися як декларація про свободу медичного втручання; свободу отримання генетичної інформації можна розглядати як частину свободи отримання інформації про здоров'я тощо. Частина сформульованих соматичних прав впливає з прав людини, які вже закріплені в Конституції України. Спеціальне закріплення на національному конституційному рівні соматичних прав і принципів їх існування й розвитку впливає з конституційних прав і свобод людини та загальних принципів права, таких як рівність, свобода, конфіденційність тощо. Водночас у деяких державах соматичні права закріплено безпосередньо в тексті Основного закону.

9. Акцентовано, що історія розвитку сурогатного материнства безпосередньо пов'язана з науково-технічним прогресом. Це пояснюється широким спектром знань, необхідних для отримання кінцевого результату – народження здорової дитини. Метод ЕКО перебуває на стику таких наук, як ендокринологія, гінекологія, ембріологія, хірургія, генетика, імунологія, ультразвукова діагностика. А для проведення подібних маніпуляцій потрібна досконала технічна й лабораторна база. Окрім того, має бути розв'язана проблема правового регулювання сурогатного материнства задля створення сприятливих умов розвитку інституту сім'ї і сімейного устрою. У країнах, де використання сурогатного материнства заборонено законом, батьки можуть хіба всиновити дитину, народжену сурогатною матір'ю за кордоном.

10. Право на клонування – це правове поняття, яке передбачає державний дозвіл на створення клону, тобто копії живого організму, що має набір ДНК, ідентичний ДНК іншого організму. На сьогодні техніки клонування тварин характеризуються високою прогресивністю і навіть є успішні приклади (овечка Доллі, довгохвості макаки в Китаї). Зараз клонування тварин дає змогу господарям продовжити життя своїх померлих улюбленців, зберегти зникаючі види, відродити ті, що вимерли, а також збільшити продуктивність сільськогосподарських тварин. Та навіть попри такий прогрес, клонування людини є забороненою дією. У різних країнах світу існують закони й етичні норми, які забороняють клонування людей. Серед обґрунтувань наводять те, що клоновані тварини страждають серйозними порушеннями здоров'я і їхня загальна тривалість життя удвічі менша за природну. У законодавстві України немає нормативного правового акта, який регламентував би можливість втручання в геном ембріона. Саме тому *видається важливим внести зміни до глави V Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини, доповнивши її рекомендаційною нормою на основі законодавства Великобританії, що передбачає можливість проведення експериментів над ембріонами до 14 днів їх розвитку*. При дотриманні цієї норми обов'язковим з боку держави має бути введення ліцензування вчених, охочих проводити такі експерименти. Зазначені зміни допоможуть зберегти рівновагу між повагою етичних і моральних норм, що існують у суспільстві, і підтриманням постійного розвитку науки в галузі генної інженерії.

11. Сьогодні в наукових колах активно обговорюють питання про законодавче надання прав дітям, які ще не з'явилися на світ. З огляду на це, першочергове значення має право на життя та гідні умови розвитку людини в період внутрішньоутробного розвитку. Ця проблема пов'язана з прагненням збільшити відсоток народжуваності в розвинених країнах через зменшення кількості процедур штучного переривання вагітності. З іншого боку, в її основі лежать моральні цінності, адже захист прав людини є першоосновою всього життя. Отже, захист людського життя від моменту зародження до смерті має підлягати особливому контролю з боку органів державної влади. Відповідно до чинного законодавства України право людини (зокрема, неповнолітнього) на життя виникає з моменту народження, яким визнається момент відділення (вилучення) від організму матері живонародженої та життєздатної дитини. Утім, вітчизняне законодавство щодо початку права людини на життя є недосконалим і потребує змін. Так, досі нема однозначної відповіді на запитання: чи Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, затверджена Наказом МОЗ України 29.03.2006, дає підстави вважати, що плід, визначений мертвнонародженим, не може вважатися дитиною (новонародженим, неповнолітнім) і, відповідно, що дитиною (новонародженим, неповнолітнім) є живонароджений? Для вирішення цього питання потрібно внести зміни до чинного законодавства про охорону здоров'я.

12. Репродуктивні права – це комплексний інститут, що містить сукупність особистих прав людини, які дають змогу кожному вільно ухвалювати рішення щодо репродуктивного вибору і планування сім'ї з огляду на свою потребу в дітях. Право на аборт належить до одного з репродуктивних прав жінки

та закріплене на законодавчому рівні. Воно захищається численними міжнародними договорами про права людини та іншими нормативно-правовими актами на національному рівні у всьому світі. Особливої актуальності набувають дослідження, що сприяють розкриттю концептуальної основи позитивного чи негативного ставлення до абортів з точки зору реалізації Конституції України, де життя людини визнається найвищою конституційною цінністю, і міжнародних правозахисних органів, до яких, згідно з Конституцією, кожен має право звертатися, якщо вичерпано всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту. Право на аборт як різновид соматичних прав, крім самого права жінки на процедуру переривання вагітності, порушує низку проблем, що потребують урегулювання, наприклад: правоздатність дитини та захист її права на життя, відповідальність медичного персоналу, який здійснює аборт, відмова лікаря проводити аборт, з огляду не тільки на медичні показники, а й з міркувань совісті. Якщо вести мову про конституційно-правове закріплення соматичних прав людини, то Франція стала першою країною у світі, яка закріпила право на аборт у своїй конституції.

13. Заслуговує на увагу, з погляду правового регулювання, питання штучної репродукції, де в ролі «матері» виступає штучний інтелект. Не у всіх країнах легалізовано штучне материнство, а відсутність міжнародного акта (насамперед рекомендацій) може надалі породити колізії під час вирішення суперечок у сімейному праві. Зокрема, досі актуальним є питання про юридичну відповідальність штучного інтелекту: чи можемо притягнути до відповідальності «систему програм»? Що стосується ролі штучного інтелекту в сурогатному материнстві, то у правовій доктрині немає єдиної думки. Чимало праць присвячено штучній репродукції і, відповідно, правовим питанням встановлення материнства і батьківства, а також визначенню міжнародно-правового статусу ембріона. Сучасній медицині відомі різні способи штучної репродукції: екстракорпоральне запліднення (ЕКО); штучна інсемінація; збереження гамет чи ембріонів; редагування геному тощо. Водночас варто відзначити більший відсоток ймовірності вагітності за використання способів штучної репродукції, оскільки до запліднення відбувається огляд яйцеклітин та сперматозоїдів: залишаються лише «працюючі», а пошкоджені відсіваються. Роль штучного інтелекту у штучній репродукції відрізняється залежно від способу. Так, при процедурі екстракорпорального запліднення або штучній інсемінації штучний інтелект буде задіяний у процесі відбору яйцеклітин та сперматозоїдів, щоб збільшити відсоток можливості запліднення та зменшити ризики, пов'язані з розвитком ембріона. При процедурі ЕКО вже проводиться процедура NGS (Next Generation Sequencing), яка полягає в генетичному скануванні ембріонів перед імплантацією.

14. Право людини на гідність – це одне з найважливіших конституційних прав, що входить до інституту прав людини. Кожен може реалізувати це право, а також пов'язані з ним права й обов'язки, захищати їх від порушень, у разі потреби, керуючись нормами законодавства. Пряма дія норм, що регулюють права і свободи людини та громадянина є ознакою правової і демократичної держави, що ще раз підкреслює значення таких прав і свобод як

найвищої соціальної цінності. Гідність – це невід’ємна властивість людини як найвищої соціальної цінності, що становить основу визнання й утвердження всіх її прав і свобод і дана людині незалежно від того, як оточення оцінює її. Змістом конституційного права на гідність особистості є публічно-правові вимоги особистості щодо дій держави в інтересах суспільства загалом (державно-загальний інтерес), і юридичний обов’язок держави вчинити ці дії. Під біоетичною гідністю особистості можна розуміти ціннісне ядро біоетичних прав людини (прав людини в біоетиці), що одночасно виступає універсальним принципом із ціннісним орієнтиром і невід’ємною властивістю людської особистості, яка прагне щастя і свободи, метакатегорією, фундаментальною аксіомою й регулятором, ґрунтуючись на раціональній та справедливій поведінці людини в умовах мінливого світу з урахуванням етичних і гуманістичних зобов’язань людини стосовно до живих організмів, а також із врахуванням цілісності, автономії, вразливості, недоторканності самої людини, пріоритету найкращих інтересів особистості над науковими, дослідницькими, громадськими і публічними інтересами (широта зазначеного визначення впливає з широти поняття «біоетика» та її проєкцій).

15. Природа соматичної гідності особистості полягає в інтелектуальній діяльності із самоідентифікації, інтерпретації, керуючись широтою самостійного розсуду щодо розпорядження як власним тілом загалом, так і окремими його частинами для задоволення власних потреб з біовдосконалення й досягнення максимальної якості життя, благополуччя, з урахуванням концепції створення цілісної доктрини сталого розвитку людини, що являє собою сутнісне вираження соматичного благополуччя. Принцип поваги до людської гідності незалежно від генетичних характеристик є водночас основним і наскрізним, з якого випливають інші принципи поводження з геномом, як-от принцип неприпустимості комодифікації геному або клонування з метою відтворення людської особини, принцип пріоритету права й гідності окремої людини над інтересами різних груп, а також прикладна мета здобуття усіх подальших знань про геном – зменшення страждання людей і поліпшення стану здоров’я кожної людини і всього людства. Людське життя і гідність необхідно захищати ще до народження. Це може зробити Конституційний Суд України шляхом тлумачення тексту Конституції України, визнавши за дитиною на пренатальній стадії розвитку право на життя і гідність з моменту зачаття. У цьому разі дитині не будуть до народження надані всі конституційні права, але її життя і гідність будуть під охороною держави. У законодавстві доцільно прописати можливість проведення абортів тільки у виняткових випадках (загроза життю матері, інцест або зґвалтування). Необхідно вирішити, з якого моменту треба захищати життя і гідність дитини *in vitro*. Створення ембріонів *in vitro* повинно мати на меті лікування безпліддя, і законодавцю варто обмежити кількість створення кріоконсервованих ембріонів (один-три), щоб згодом їх не довелося знищувати. Не можна дозволяти досліди на людських ембріонах, які залишаються від донорів.

16. Серед прав людини особливого значення сьогодні набувають проблеми визнання прав на розпорядження власним тілом, здійснення його «реставрації», а також зміни функціональних можливостей організму. Ці права

мають суто особистісний характер і називаються соматичними. *Квінтесенцією правових дискусій щодо прав людини на тіло є поняття власності на самого себе.* У зв'язку зі змінами в галузі суспільної свідомості, а також у рамках законодавчого регулювання питання комерціалізації тіла людини, у юридичній літературі велику увагу приділяють проблемі речового права на тіло людини та його частини. Відповідно до теорії соматичних прав, людина має право на своє тіло, враховуючи окремі органи і тканини, тобто право розпоряджатися своїм тілом. Право на тіло і його юридична регламентація охоплюють комплекс соматичних прав, оснований на світоглядній переконаності у «праві» людини розпоряджатися своїм тілом і його органами, тобто створювати і ліквідовувати їх, «реставрувати» або «модернізувати». Це права, що дозволяють здійснювати «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму і розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами. *Право на зміну (корекцію) статевої належності є соматичним правом, оскільки дає можливість здійснювати фундаментальну реконструкцію людини шляхом зміни статі.*

17. Право на повагу до гендерної ідентичності на нинішньому етапі ще не сформувалося як самостійне конституційне право, але отримує дедалі серйозніший захист як «передбачуване» право або як елемент інших загальновизнаних прав (особистої автономії чи права на захист приватного життя, гідності особистості та/або права на вільний розвиток). Більшість демократичних конституцій опосередковано регулює питання, пов'язані з гендерною належністю, закріплюючи загальні положення про неприпустимість дискримінації за статевою (та/або гендерною) ознакою, та/або спеціальні норми про рівність прав чоловіка і жінки, або особливий статус жінок. При цьому розмежування понять «стать» і «гендер» як окремих підстав неприпустимого утиску прав є винятком із загального правила (зазвичай використовується одна з розглянутих підстав, найчастіше стать). Так, положення про заборону прямої або непрямой дискримінації, зокрема за ознаками статевої і гендерної належності, а також сексуальної орієнтації є в Конституції Південно-Африканської Республіки (ст. 9). У Конституції Зімбабве (ст. 56) міститься положення про те, що стать і гендерна належність не можуть бути приводом для обмеження прав. Окрім того, Федеральний конституційний суд Німеччини активно сприяв визнанню принципу гендерного плюралізму.

18. Сексуальні права людини є багатогранною категорією, що охоплює сексуальну орієнтацію людини та її гендерну ідентичність, сексуальне самовираження, стосунки і задоволення. Реалізація цього права здійснюється завдяки можливості шукати, отримувати доступну, вичерпну та якісну інформацію про секс і сексуальність, а також про ризики від незахищених статевих контактів (сексуальна освіта), отримання послуг з охорони сексуального здоров'я. Крім того, ці права охоплюють можливість вільно вирішувати, чи бути сексуально активним, обирати партнера, вступати в шлюб тощо. У низці держав сексуальну освіту внесено до курсу шкільної програми. Першою країною, в якій сексуальна освіта стала частиною освітньої системи,

стала Швеція. Зараз такого підходу дотримуються й інші країни, наприклад, США, Німеччина, Японія, Італія.

У деяких країнах світу (зокрема, у Німеччині, Данії, Швеції, Бразилії тощо) легалізована проституція, як сфера надання сексуальних послуг за плату. Чимало країн легалізували її частково (тільки на певних територіях країни). Легалізація надання платних сексуальних послуг виводить цю діяльність з тіньового обороту. По-третє, видається доцільним на законодавчому рівні закріпити право займатися цим видом діяльності виключно юридичним особам, які попередньо отримали ліцензію на надання платних сексуальних послуг (узаконення будинків розпусти). Своєю чергою юридичні особи укладають трудові договори з жінками і чоловіками, які бажають у такий спосіб застосувати свої здібності і навички, що відповідає вимогам Конституції України.

19. Сучасний науковий прогрес у галузі медицини дає змогу зробити висновок, що одним з ефективних способів порятунку хворих є трансплантація органів і тканин. Трансплантація являє собою процес переміщення від донора до реципієнта органу (або тканини) замість пошкодженого або відсутнього. Захист прав людини у сфері трансплантації органів і тканин на міжнародному рівні відбувається шляхом покладення на держави обов'язку на національному рівні гарантувати й забезпечувати права людини, визначені спеціалізованими міжнародними договорами в галузі біомедицини. Однак захист прав людини як пацієнта при трансплантації органів і тканин на національному рівні повинен відбуватися положеннями національного законодавства.

З кожним роком серед лікарів простежується дедалі більша зацікавленість до 3D-біопрінтингу, технологія якого складається з тих же елементів, що й класична поліграфія, тільки аналогом тексту в ній є цифрова модель органу людини, чорнил – клітинні сфероїди, паперу – гідрогелі, друкованого пресу – 3D-біопрінтер, який є роботизованим механізмом. 3D-біопрінтинг – це технологія, за якою створюються об'ємні деталі на основі клітин із застосуванням тривимірного друку. В останні роки у світі з появою технології CRISPR-Cas намітився прогрес у галузі геномного редагування та синтетичної біології. Наукові центри й інститути генетики та цитології щорічно створюють десятки об'єктів нової наукової продукції, зокрема геномні технології, методики ДНК-тестування, методичні рекомендації та інструкції, ДНК-колекції, бази даних про геномну інформацію тощо. Це дає змогу говорити не про окремі успіхи, а про високу результативність роботи у цій сфері та про сформовані бренди інститутів у галузі геномних технологій. Насамперед ідеться про генетичний паспорт здоров'я, в основі якого лежать створені методики молекулярно-генетичного аналізу, що уможливають отримувати унікальну персональну інформацію про варіанти генів, асоційованих зі схильністю до різних захворювань людини, враховуючи серцево-судинні патології, венозні тромбози, остеопороз.

20. З'ясовано, що наразі особливого значення набуває проблема правового регулювання біометричної ідентифікації особи з урахуванням її ролі у сфері охорони права на недоторканність приватного життя. Біометрична технологія – це автоматизовані методи розпізнавання особи людини, створені на основі фізіологічних або поведінкових характеристик. Зараз набули поширення

різноманітні технології автоматизованого розпізнавання людини за райдужною оболонкою чи сітківкою ока, на основі фото- та відеозображення особи, отриманого у видимій та інфрачервоній галузі спектра, по дактилоскопічній інформації відбитків пальців і долонь, геометрії контуру кисті руки, динаміки рухів кисті руки під час підпису, мови, судин у підшкірних ділянках тіла, динаміки клавіатурного почерку, запаху, ДНК, кардіограми тощо. Перевагою біометричної ідентифікації є те, що вона проводиться за справжніми індивідуальними ознаками людини. На сьогодні ідентифікація по ДНК вийшла за межі кримінально-правового регулювання, а також державної служби, розглядається питання її комерційного застосування. Використання біометричних даних для ідентифікації фізичних осіб у цивільному обороті за загальним правилом не допускається і порушує приватне життя. В Україні поки що такі соціально-технологічні проблеми не враховуються в системі правового регулювання, але кількість конфліктів і відкритих питань, пов'язаних прямо чи опосередковано зі сферою ідентифікації, зростає.

21. Правову танатологію варто розглядати як самостійний напрям у сучасному правознавстві в рамках загальнотеоретичної юриспруденції. Вона не так протиставляє себе таким науковим напрямам, як медична біоетика, медичне право, скільки виявляє прогалини, що існують у правознавстві та медицині, і по змозі усуває їх. Правова танатологія є своєрідним «фільтром» досягнень у галузі медицини і правової науки, що надалі допомагає праву «йти в ногу» з медициною. Тобто правова танатологія – це медицина у праві. Будучи об'єктивним правовим станом за способом встановлення та юридичного закріплення, смерть з позиції юридичної оцінки одночасно є юридично нейтральним правовим станом. Право на смерть – це право людини вирішувати свою долю самостійно і гідно. Але, як і багато соматичних прав, це право є джерелом розбіжностей, особливо коли смерть заторкує інтереси третіх осіб або може настати тільки з чийось активним втручанням. Питання про право на смерть було викликane парадоксом, який полягає в тому, що сучасна медицина може підтримувати життя пацієнтів, які не мають надії на лікування. Законодавство ж у цій галузі, на жаль, недосконале і працює неефективно. Саме тому необхідність подальшого розвитку танатології і вивчення соматичних прав людини, зокрема права на смерть, представниками різних наукових дисциплін (медицини, психології, права) актуальна і зараз.

22. Основними формами реалізації права на смерть є суїцид та евтаназія. Евтаназія – це позбавлення людини життя як спосіб припинити її страждання від старості або хвороби. Досягнення сучасної медицини в галузі реаніматології змінили ставлення до смерті як миттєвого явища і руйнування окремих частин організму. Конституція України гарантує кожній людині основні права і свободи, основними з яких є право на життя (ст. 27), свободу та особисту недоторканність (ст. 29) та право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування (ст. 49). Практично досі немає однозначної відповіді на питання, чи потрібне право на евтаназію, адже зміст цього права йде в розріз з морально-релігійними канонами. Окрім того, у разі його включення до правового статусу людини держава повинна визначити чіткий набір критеріїв його застосування,

забезпечивши при цьому дієвий механізм контролю за належною процедурою їх дотримання. Евтаназія – це посягання на людське життя. Водночас і ймовірність помилки лікаря, який може поставити неправильний діагноз або призначити неправильне лікування. Також це ризик протиправних дій з боку медперсоналу – зловживання своїм становищем. Евтаназія при цьому може стати способом вбивства, шляхом підкупу медперсоналу і суперечити присязі Гіпократата. А з погляду релігії, евтаназія – це вбивство.

В Україні, серед іншого, приділяється увага розвитку паліативної медичної допомоги, яка сприяє ефективному і своєчасному позбавленню болю і полегшенню інших тяжких проявів хвороби, покращує якість життя невиліковно хворих осіб до моменту їх смерті. Це, безумовно, сприяє розвитку суспільства в цілому, медицини зокрема, прищепленню в суспільстві ставлення до життя людей як до безцінного дару. Це дає змогу зберегти цінності суспільства та розвиватися в цивілізованому світі.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, у яких висвітлено основні результати дослідження:
статті у наукових фахових виданнях України:**

1. Тарасевич Т. Ю. Правове регулювання біометричної ідентифікації особи: національні тенденції та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 281–287.
2. Тарасевич Т. Ю. Конституційно-правова регламентація права на зміну статі у контексті реалізації соматичних прав людини. *Київський часопис права*. Київ: Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана, 2021. № 4. С. 59–67.
3. Тарасевич Т. Ю. Актуальність проблеми евтаназії в Україні: реальність чи заборона. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 3. С. 116–122.
4. Тарасевич Т. Ю. Поняття та істотні характеристики соматичних прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 5. С. 8–12.
5. Тарасевич Т. Ю. Особливості і проблеми правового регулювання сурогатного материнства: національні тенденції та зарубіжний досвід. *Держава і право*. 2021. № 90. С. 41–52.
6. Тарасевич Т. Ю. Соматичні права: реалізація та практика правового регулювання. *Історико-правовий часопис*. 2021. № 2 (17). С. 86–92.
7. Тарасевич Т. Ю. Поняття і види соматичних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 207–214.
8. Тарасевич Т. Ю. Реалізація соматичних прав людини в умовах розвитку сучасних біотехнологій. *Право та державне управління*. Запоріжжя, 2022. № 2. С. 46–52.
9. Тарасевич Т. Ю. Принципи соматичних прав людини як підґрунтя їх реалізації в умовах розвитку сучасних біотехнологій. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 318–325.
10. Тарасевич Т. Ю. Евтаназія як соціальна проблема. *Право та державне управління*. Запоріжжя, 2022. № 3. С. 14–21.

11. Тарасевич Т. Ю. Евтаназія як форма реалізації права людини на смерть: медико-правові аспекти. *Наукові перспективи. Актуальні питання у сучасній науці. Сер. «Право»*. 2023. Вип. 1 (17). С. 303–313. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-1\(7\)-303-313](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-1(7)-303-313)

12. Тарасевич Т. Ю. Правове регулювання штучного інтелекту у сфері репродуктивних функцій людини: сучасні виклики та перспективи реалізації. *Науковий вісник Ужгородський національний університет. Сер. «Право»*. 2023. Вип. 75 (1). С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.20>

13. Тарасевич Т. Ю. Правовий режим використання людських органів, створених за допомогою біотехнологій: біопринтинг в Україні та зарубіжних державах. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 1. С. 150–156.

14. Тарасевич Т. Ю. Універсальні принципи та цінності біомедичної етики: аспекти взаємозв'язку з біоюриспруденцією. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 128-132. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.27>

15. Тарасевич Т. Ю. Принципи соматичних прав людини: формування універсальної моделі міжнародних і національних стандартів. *Наукові перспективи. Актуальні питання у сучасній науці. Сер. «Право»*. 2023. Вип. 4 (10). С. 227–239. DOI: [10.52058/2786-6300-2023-4\(10\)-227-239](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-4(10)-227-239)

16. Тарасевич Т. Ю. 3D-біопринтинг – технологія майбутнього в медичній сфері. *Наше право: наук.-практ. журн.* 2023. Вип. 2. С. 36–42.

17. Тарасевич Т. Ю. Принцип конфіденційності в реалізації соматичних прав людини крізь призму взаємозв'язку біомедичної етики і права. *Європейські перспективи: наук.-практ. журн.* 2023. Вип. 3. С. 21–27.

18. Тарасевич Т. Ю. Правова танатологія та право на смерть: проблеми та перспективи вивчення соматичних прав людини. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 352–360.

статті в іноземних фахових виданнях:

1. Tarasevych T. Constitutional and Legal Regulation of the Right to Change Sex in the Context of the Implementation of Somatic Human Rights. *Journal of International Legal Communication*. 2021. Vol. 3, no 1. P. 27–36.

2. Tarasevych T., Cherneha V., Hrytsai I., Savchenko V., & Krushelnytska H. Rights of a child born through the use of assisted reproductive technologies in the EU countries and Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11 (53). P. 101–110. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.10>. Web of Science

3. Tarasevych T. Y., Melnyk Y. Y., Melnyk M. B., Krushelnytska H. L., & Hrytsenko H. H. Problems of Concluding Surrogacy Agreements: Practice of Ukraine and the EU: Problemas de la celebración de acuerdos de subrogación: práctica de Ucrania y la Unión europea. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40 (73). P. 71–89. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.03>. Web of Science

4. Tarasevych T., Ostapenko O., Dzeveluk M., Chernyshchuk N., & Grynko S. Ethical and legal aspects of cloning the human body: current challenges. *Lex Humana*. 2023. Vol. 15 (2). P. 45–58. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2475>. Web of Science

5. Tarasevych T., Yuzko T., Hrabovska O., Romanova O., & Lisova K. Peculiarities of Consideration of Cases in The ECtHR Regarding the Protection of Constitutional Human Rights related to the Fourth Generation of Somatic Rights. *Juridical Tribune*. 2023. Vol. 13, iss. 4, P. 644–667. URL: <https://www.tribunajuridica.eu/arhiva/An13v4/9.%20Tetiana%20Tarasevych%20et%20al.pdf> Scopus

монографія:

1. Тарасевич Т. Ю. Реалізації соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2024. 424 с.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Тарасевич Т. Ю. Соматичні права людини як самостійна правова категорія. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 листоп. 2021 р.). Львів, 2021. С. 40–44.

2. Тарасевич Т. Ю. Правове регулювання біометричної ідентифікації особи: техніка та технологія. *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–4 груд. 2021 р.). Харків, 2021. С. 10–13.

3. Тарасевич Т. Ю. Питання евтаназії в Україні: умови та підстави її виконання. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 груд. 2021 р.). Київ, 2021. С. 442–447.

4. Тарасевич Т. Ю. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні: зарубіжний досвід. *Права людини – пріоритет сучасної держави*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 груд. 2021 р.) Одеса, 2021. С. 288–294.

5. Тарасевич Т. Ю. Проблеми реалізації права на сурогатне материнство у національному контексті. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри*: матер. I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 10 груд. 2021 р.). Вінниця, 2021. С. 138–144.

6. Тарасевич Т. Ю. Захист прав людини на міжнародному рівні: проблеми генної інженерії. *Юридична техніка у правотворчості та правозастосуванні*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 10 груд. 2021 р.). Івано-Франківськ, 2021. С. 149–154.

7. Тарасевич Т. Ю. Правове регулювання визначення критеріїв права людини на життя: перинатальний період. *Права людини як індикатор розвитку сучасної держави*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 груд. 2021 р.). Київ, 2021. С. 92–94.

8. Тарасевич Т. Ю. Реалізація права власності на тіло: моральний і правовий аспекти. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 14–15 січ. 2022 р.). Дніпро, 2022. С. 129–133.

9. Тарасевич Т. Ю. Право людини на життя та забезпечення правопорядку у світлі триваючої війни в Україні. *Проблеми забезпечення національного правопорядку на сучасному етапі*: матер. методол. семінару (м. Київ, 3 трав. 2022 р.). Київ, 2022. С. 59–63.

10. Тарасевич Т. Ю. Порушення права на життя: практика ЄСПЛ у сфері охорони здоров'я. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні*: матер. XII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 19 трав. 2022 р.). Рівне, 2022. С. 81–84.

11. Тарасевич Т. Ю. Захист прав ненародженої дитини: право на життя в контексті практики ЄСПЛ та зарубіжного досвіду. *Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку*: матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9–10 черв. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 259–263.

12. Тарасевич Т. Ю. Спеціальне закріплення соматичних прав людини в конституціях сучасних держав крізь призму впливу біотехнологій на їх розвиток. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: матер. V Міжнар. правничого форуму (м. Чернівці, 10 черв. 2022 р.). Чернівці, 2022. С. 107–109.

13. Тарасевич Т. Ю. Вплив біотехнологій на права людини: технологічні зміни та соціальна реальність. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17 черв. 2022 р.). Хмельницький, 2022. С. 366–368.

14. Тарасевич Т. Ю. Закріплення на конституційному рівні соматичних прав та принципів їх існування та розвитку. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану*: матер. наук. семінару (м. Львів, 23 черв. 2022 р.). Львів, 2022. С. 263–267.

15. Тарасевич Т. Ю. Електронний реєстр геномної інформації людини: реалії правового регулювання соматичних прав. *Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз*: матер. міжнар. круглого столу (м. Ужгород, 14 лип. 2022 р.). Ужгород, 2022. С. 103–110.

16. Тарасевич Т. Ю. Права людини та сучасні біотехнології: динамізм в умовах технологічного прогресу. *Людина і війна: соціально-правові аспекти сьогодення*: матер. міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 жовт. 2022 р.). Київ, 2022. С. 11–15.

17. Тарасевич Т. Ю. Право людини на життя: проблеми законодавчого встановлення початку життя дитини. *Modern Research in World Science. 17.VIII International Scientific and Practikal Conference (Lviv, 29–31 October 2022)*. Lviv, 2022. С. 1746–1750.

18. Тарасевич Т. Ю. Історико-нормативні засади евтаназії: Україна та зарубіжні країни. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 жовтня 2022 р.). Дніпро, 2022. С. 128–132.

19. Тарасевич Т. Ю. Легалізація евтаназії: зарубіжна практика та українські реалії. *Права людини в період збройних конфліктів*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 419–425.

20. Тарасевич Т. Ю. Співвідношення понять «право на смерть» і «право на життя» крізь призму евтаназії. *Гарантії та забезпечення прав людини в Україні*:

становлення, розвиток та перспективи : матер. круглого столу, присв. Міжнародному дню прав людини (м. Харків, 4 груд. 2022 р.). Харків, 2022. С. 98–101.

21. Тарасевич Т. Ю. Соматичні права людини і можливості їх реалізації. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 6 груд. 2022 р.). Чернівці, 2022. С. 128–130.

22. Тарасевич Т. Ю. Форми реалізації соматичних прав людини: від життя до смерті. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри*: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.). Вінниця, 2023. С. 82–85.

23. Тарасевич Т. Ю. Правовий статус ненародженої дитини: практика ЄСПЛ та зарубіжний досвід. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення*: матер. наук.-практ. столу (м. Хмельницький, 9 груд. 2022 р.). Хмельницький, 2022. С. 171–174.

24. Тарасевич Т. Ю. Соматичні права людини та їх захист на міжнародному рівні. *Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 86–88.

25. Тарасевич Т. Ю. Проблеми клонування в сучасній юридичній науці і практиці. *Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції*: матер. X Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 1 груд. 2022 р.). Житомир, 2023. С. 245–248.

26. Тарасевич Т. Ю. Взаємозв'язок біомедичної етики з біоюриспруденцією. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 85-річчю від дня народж. д. ю. н., проф., акад.-засновника НАПрНУ, Л. П. Юзькова (м. Хмельницький, 31 берез. 2023 р.). Хмельницький, 2023. С. 517–519.

27. Тарасевич Т. Ю. Реалізація конституційних принципів у сфері біомедицини. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Шості юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 квіт. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 44–49.

28. Тарасевич Т. Ю. Сучасні технології 3D-біопринтингу в медичній сфері. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні*: матер. XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 27–28 квіт. 2023 р.). Рівне, 2023. С. 117–121.

29. Тарасевич Т. Ю. Принципи соматичних прав людини як підґрунтя їх реалізації в умовах розвитку сучасних біотехнологій. *Трансформація законодавства України в сучасних умовах*: матер. XIV щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 234–238.

30. Тарасевич Т. Ю. Розвиток танатології: вивчення соматичних прав людини. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри*: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 7 груд. 2023 р.). Вінниця, 2024. С. 78–83.

АНОТАЦІЯ

Тарасевич Т. Ю. Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» – Національний авіаційний університет, Київ, 2024.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення важливого наукового завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції реалізації соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах, їх конституційно-правових засад. Актуальність теми дослідження зумовлена інтенсивним розвитком науки, техніки, медицини і права. З одного боку, розвиток науки і техніки сприяв покращенню рівня життя, появі нових робочих місць, а з іншого – досягнення медицини, генетики, біології і хімії поставили суспільство в якісно інший стан.

У дисертації розглянуто реалізацію соматичних прав, їх конституційно-правове закріплення. Здійснено системний аналіз наукових напрацювань, сформовано понятійний апарат дослідження, зокрема визначено поняття «соматичні права людини», «права четвертого покоління» в умовах новітніх біотехнологій як складові об'єкта наукового дослідження. У дослідженні виокремлено дві основні моделі конституційних соматичних гарантій людських прав. Перша передбачає безпосередньо наявність норм у тексті Конституції. А за другою моделлю соматичні гарантії прямо не закріплені в Конституції. Щоправда, ці відносини регулюються чинним законодавством, через визнання соматичних вимог правового характеру в інших джерелах національного права, а також в актах офіційного тлумачення Конституції. Поява конституційних засад і норм, що регулюють межі впровадження досягнень науково-технічного прогресу в біотехнологіях, як тенденція зумовила висування нового напрямку наукових досліджень – біоконституціоналізму.

Сформульовано авторське визначення соматичних прав: соматичні права – це сукупність прав людини, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, а також відповідально ухвалювати юридично значущі рішення щодо власності на нього.

Запропоновано класифікувати соматичні права так: констатація смерті; права людини щодо її органів і тканин; сексуальні права людини (можливість шукати, отримувати й передавати інформацію, що стосується сексуальності, сексуальна освіта, вибір партнера, можливість вирішувати, чи бути людині сексуально активною, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, одруження; право на легалізацію проституції; правове регулювання становища сексуальних меншин); репродуктивні права людини (штучне запліднення); право на зміну статі; право на клонування і всього організму, і окремих органів. Перелік цих прав не повинен бути «закритим», оскільки їхній спектр постійно розширюється, перманентно з розвитком науково-технічного прогресу, медицини і загалом зміцнення позиції прав людини у світі та їх розвитку.

Особливу увагу приділено особливостям реалізації соматичних прав людини. Доведено, що соматичні права, які вирізняються тісним зв'язком з фізіологічною сутністю людини, залежністю від наукового прогресу, є породженням розвитку суспільства і вимагають відповідного механізму юридичного забезпечення й захисту. Права людини перебувають під найвищим захистом. З огляду на науково-технічний прогрес та ідеї вчених щодо втручання в людський організм (трансгенні мутації, кріогенез, клонування, ЕКО тощо), наше суспільство перебуває в зоні ризику, оскільки у своєму прагненні до пізнання люди можуть загубити першооснову існування – мораль, що врешті-решт може призвести до колапсу.

Ключові слова: права людини, соматичні права, принципи права, конституційно-правове регулювання, новітні біотехнології, право на евтаназію, право на сурогатне материнство, право на аборт, трансплантація, генна інженерія, клонування.

ANNOTATION

Tarasevich T. Yu. Implementation of somatic human rights in Ukraine and foreign countries: constitutional and legal foundations. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences, specialty 12.00.02 – constitutional law; municipal law – National Aviation University, Kyiv, 2024.

The dissertation made a theoretical generalization and presented a new solution to an important scientific task, which consists in the formation of a holistic concept of the realization of somatic human rights in Ukraine and foreign countries, their constitutional and legal foundations. The relevance of the research topic is determined by the intensive development of science, technology, medicine and law. On the one hand, the development of science and technology contributed to the improvement of the standard of living, the emergence of new jobs, and on the other hand, the achievements of medicine, genetics, biology and chemistry put society in a qualitatively different state.

The dissertation examines the implementation of somatic rights, their constitutional and legal consolidation. A systematic analysis of scientific developments was carried out, a conceptual research apparatus was formed, in particular, the concepts of "somatic human rights", "rights of the fourth generation" in the conditions of the latest biotechnologies as components of the object of scientific research were defined. The study singled out two main models of constitutional somatic guarantees of human rights. The first directly provides for the presence of norms in the text of the Constitution. And according to the second model, somatic guarantees are not directly enshrined in the Constitution. However, these relations are regulated by the current legislation, due to the recognition of somatic requirements of a legal nature in other sources of national law, as well as in acts of official interpretation of the Constitution. The emergence of constitutional principles and norms regulating the limits of the

implementation of the achievements of scientific and technical progress in biotechnology, as a trend led to the promotion of a new direction of scientific research - bioconstitutionalism.

The author's definition of somatic rights is formulated: somatic rights are a set of human rights, which include the opportunity recognized by society and the state to freely dispose of one's body, as well as to responsibly make legally significant decisions regarding its ownership.

It is proposed to classify somatic rights as follows: declaration of death; human rights regarding his organs and tissues; human sexual rights (the ability to seek, receive and transmit information related to sexuality, sexual education, choosing a partner, the ability to decide whether a person should be sexually active, to independently decide on the issue of voluntary sexual contacts, marriage; the right to legalize prostitution; legal regulation of the position of sexual minorities); human reproductive rights (artificial insemination); the right to change gender; the right to clone both the whole body and individual organs. The list of these rights should not be "closed", since their spectrum is constantly expanding, permanently with the development of scientific and technical progress, medicine and generally strengthening the position of human rights in the world and their development.

Particular attention is paid to the peculiarities of the realization of somatic human rights. It has been proven that somatic rights, which are characterized by a close connection with the physiological essence of a person, dependence on scientific progress, are a product of the development of society and require an appropriate mechanism of legal support and protection. Human rights are under the highest protection. Given the scientific and technical progress and the ideas of scientists regarding intervention in the human body (transgenic mutations, cryogenesis, cloning, IVF, etc.), our society is at risk, because in their desire for knowledge, people can lose the primary basis of existence - morality, which in the end - may eventually lead to collapse.

Key words: human rights, somatic rights, principles of law, constitutional and legal regulation, the latest biotechnologies, the right to euthanasia, the right to surrogate motherhood, the right to abortion, transplantation, genetic engineering, cloning.

Підп. до друку 10.05.2024 р. Формат 60×84^{1/16}.
Папір офсетний. Тираж 100 прим. Ум. друк. арк 2,7

Видавництво ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. В. Панченка, 29
тел./факс (0522) 32-17-05,
моб. тел.: (050) 321-90-79,
E-mail: tsamylyak@gmail.com